

Yasal Uzlaşmazlık Çözümlerinde Süreçsel Adalet Tercih ve Değerlendirmelerinin Türkiye Bağlamında İncelenmesi

Cem Şafak Çukur*

Cansel Özbayrak

Muğla Üniversitesi

Özet

Ağırlıklı bir şekilde Batı ülkelerinde yürütülen erken süreçsel adalet çalışma bulguları, sorgulayıcı adalet modelleriyle karşılaştırıldığında, taraflara daha fazla süreç kontrol tanıyan yüzleşmecî yargılama modellerinin daha adil olarak değerlendirildiği ve daha çok tercih edildiği yönündedir. Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar ise, uzlaşmazlık çözümlerinde yüzleşmecî süreçlerin iddia edilen bu üstünlüğünü tartışmaya açmıştır. Şimdiki iki çalışmanın amacı yasal uzlaşmazlık çözümlerinde süreçsel adalet tercih ve değerlendirmelerini, adalet sistemini sorgulayıcı süreçsel adalet modeline dayanan Türkiye bağlamında incelemektir. Her iki çalışmada da, katılımcılardan farklı senaryolar aracılığıyla değişimlenen anlaşmazlık durumlarında (velayet ve tazminat) kendilerini taraf olarak görmeleri istenmiştir. Sonra, bu anlaşmazlıkların mahkemeye yansması durumunda katılımcılar, hangi tür mahkeme sürecinde (tekli sorgulayıcı, çiftli sorgulayıcı, eklektik ve yüzleşmecî) davalarının görülmesini istediklerini ve bu süreçler hakkındaki değerlendirmelerini (adillik, avukatların rolü, vb.) belirtmişlerdir. Dava türünden bağımsız olarak; iki çalışmada da eklektik ve yüzleşmecî süreçler, standart sorgulayıcı süreçlere oranla daha çok tercih edilmiştir. Ancak, eklektik ve yüzleşmecî süreç tercihleri 1. çalışma (öğrenci) ile 2. çalışma (öğrenci olmayan grup) arasında farklılık göstermiştir. Ayrıca, ikinci çalışmanın bulguları hiyerarşik ilişkilere inanç ve adalet sistemine güvende ortaya çıkan farklılıkların süreçsel tercihleri etkilediği yönündedir.

Anahtar kelimeler: Süreçsel adalet, yüzleşmecî-sorgulayıcı mahkeme süreçleri, güç mesafesi, adalete güven

Abstract

Procedural justice research conducted mainly in Western countries, focusing on disputants satisfaction with adversarial and inquisitorial legal procedures, has showed that adversarial trial procedures that give disputants most of the process control (voice) are the most ideal dispute resolution procedures. More recent investigation has challenged the superiority of the adversarial model of dispute resolutions. Present two studies with different samples (university students and non-student group) tested the generality of the procedural justice effects in Turkey where inquisitorial legal systems are used. Participants were asked to indicate their preferences and judgments (fairness, the role of lawyers, vs.) for using alternative procedures (single investigator, double investigator, hybrid and adversarial) to solve hypothetical adjudicated disputes (custody and malpractice). The results of two studies provide clear evidence for desirability of hybrid and adversarial procedures over the standard inquisitorial procedures across disputes. However, preferences for hybrid and adversarial procedures varied across the two studies. Also, differences in power distance beliefs and trust in the justice system have a moderating influence on procedural preferences, suggesting that procedural justice judgment might also affected by social structural factors.

Key words: Procedural justice, adversarial-inquisitorial trial process, power distance, trust in justice system.

*Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr. Cem Şafak Çukur, Muğla Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, 48000 Kötekli, Muğla. E-posta: cemsafak@yahoo.com

Thibaut ve Walker (1975) tarafından ortaya konulan süreçsel (işlemsel) adalet kuramı (procedural justice theory), hem genel adalet çalışmalarına hem de uzlaşmazlık çözümlerine odaklanan çalışmalara yeni ve önemli bir boyut getirmiştir. Bu kuram, bölüşüm adalet çalışmalarının odaklandığı sonuçların veya çıktılarının dağılımının adilliğinin ötesinde; uzlaşmazlıkların çözülmesi sırasında veya çıktılar dağıtılırken izlenen yolların, kuralların ve işlemlerin adillik yargısının temel belirleyicilerinden olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda süreçsel adalet, karar vermede izlenen adımların veya yargı sürecinde izlenen usulün adilliği olarak görülmektedir. Erken süreçsel adalet çalışmaları, süreçsel adilliği, genellikle alternatif yargılama süreçlerini yansıtan mahkeme türleri bağlamında incelemiştir. Özellikle, yasal uyuşmazlıkların çözümünde “sorgulayıcı” adalet sistemi (inquisitorial) ile “yüzleşmeci” adalet sisteminin (adversarial) özelliklerini yansıtan farklı yargılama süreçlerinin istenirliği ve bu süreçlerin karar adilliği değerlendirmelerini nasıl etkilediği araştırılmıştır.

Türkiye adalet sisteminin de dahil olduğu sorgulayıcı adalet modelleri, ağırlıklı bir şekilde Kıta Avrupa’sı ve birçok Asya ülkesinde yaygın sistem iken; yüzleşmeci adalet modeli temel olarak Amerika ve İngiltere’deki adalet sistemini yansıtmaktadır. Bu temel adalet sistemlerinin uygulamaları değişik ülkelerde ve dava türlerinde farklılıklar göstermekte veya bu iki sistemin sentezlerini yansıtan farklı uygulamalar bulunmaktadır. Uygulamadaki bu çeşitliliğe rağmen, Lind’in (1982) vurguladığı gibi bu iki sistem arasındaki en temel fark, yargılama sürecinde izlenen süreçsel farklılıklardır. Sorgulayıcı adalet sisteminin yargılama sürecinde tarafların temsilcileri yer almakla birlikte, yargı süreci ağırlıklı bir şekilde hakimlerin elindedir. Öbür taraftan, yüzleşmeci adalet sisteminde hakim sürecin üzerindeki kontrolü oldukça azalmaktadır ve süreç üzerindeki kontrol taraflara

veya onların temsilcilerine verilmektedir. Diğer bir ifadeyle, sorgulayıcı adalet sisteminden farklı olarak yüzleşmeci adalet sistemleri, uzlaşmazlığın taraflarına veya temsilcilerine kendileri ile ilgili bilgileri ve “gerçekleri” sunma ve savunma şansı vererek süreç kontrolünü ağırlıklı bir şekilde taraflara bırakmaktadır.

Erken süreçsel adalet çalışmaları, yüzleşmeci modellerin sorgulayıcı adalet modellerine oranla daha çok tercih edildiğini ve yüzleşmeci süreçler sonunda alınan kararların daha adil algılandığını ortaya koymuştur (LaTour, 1978; LaTour, Holden, Walker ve Thibaut, 1976; Lind, Walker, Kurtz, Musante ve Thibaut, 1980). Amerika’da yürütülen bu çalışmaların yanında, ağırlıklı bir şekilde Batılı ülkelerde, özellikle sorgulayıcı adalet sisteminin bulunduğu ülkelerde, yürütülen çalışmaların da benzer sonuçlar vermesi (LaTour ve ark., 1976; Lind, 1982; Lind, Erickson, Friedland ve Dickenberger, 1978), bireylere süreçler üzerinde yüksek kontrol sağlayan yüzleşmeci süreçlerin ideal uzlaşmazlık yöntemi olarak ortaya konulmasına neden olmuştur.

Bölüşüm adaleti ile ilgili kuramsal yaklaşımlarda da ön plana çıkan sosyal değiş-tokuş yaklaşımı (hakçalık) paralelinde, Thibaut ve Walker (1975), adillik değerlendirmesinde süreçsel adaletin öne çıkmasının temel nedenini (süreçsel) kontrol modeli veya daha sonra adlandırıldığı gibi (Lind ve Tyler, 1988; Tyler, 1994) araçsal kontrol modeli ile açıklamıştır. Bu yaklaşıma göre, özellikle karar kontrolünün üçüncü bir tarafta olduğu uyuşmazlık çözümlerinde, taraflar karar sürecinin kontrolünü ellerinde tutmak istemektedir. Böylece, taraflar uzlaşmazlık ile ilgili tüm olumlu veya olumsuz bilgiyi karar vericiye ulaştırabilme ve çıkan karar üzerinde de (sonuç) etkinlik sağlama olanağı elde edebilmektedir. Süreçsel adalet konusunda ortaya konan bu erken kuramsal yaklaşımlar ve çalışmalar, bu alanda oldukça fazla sayıda çalışmayı teşvik etmiştir. Farklı alanlardaki adillik algısında süreçsel adaletin önemi ortaya konulmuştur (derleme için bkz., Blader ve Tyler,

2003; Brockner ve ark., 2001; Colquitt, Conlon, Wesson, Porter ve Ng, 2001; Tyler, 1994). Ancak, erken süreçsel adalet çalışma ve kuramlarının temel olarak bölüşüm ile ilgili olan karar verme süreçlerine, özellikle de yasal uzlaşmazlık alanlarına, odaklandığını söyleyebiliriz.

Lind ve Tyler (1988), süreçsel adillik yargısının, Thibaut ve Walker'ın (1975) ortaya koyduğu araçsal kontrol ilgisinin yanı sıra araçsal olmayan faktörler tarafından da etkilenebileceğini öne sürmüştür. Örneğin, bu alanda yürütülen bazı çalışmalar süreçte “söz hakkı” (voice) veya süreç kontrolü olmasının karar (sonuç) üzerine etkisinden bağımsız olarak, ilişkisel veya “değer ifade edici” etkisi olduğunu göstermiştir (Colquitt, 2004; Lind ve Tyler, 1988; Robbins, Summers ve Miller, 2000). Süreçsel adalet çalışmaları artan oranda, süreçlerde gözlenen bireyler arası ilişki (etkileşim) dinamiklerine odaklanmaktadır (Colquitt, 2004; Colquitt ve ark. 2001). Bunlar arasında grup değeri modeli (Lind ve Tyler, 1988), ilişkisel adalet modeli (Tyler ve Lind, 1992), gruba adanma modelleri (Blader ve Tyler, 2003; Tyler ve Blader, 2003) ve süreç boyunca bireyler arası ilişkilerde gösterilen muamelenin niteliğini ön plana çıkartan ‘etkileşimsel adalet’ (interactional justice) yaklaşımları (Bies ve Moag, 1986; Bos, 1999) sayılabilir.

Bu süreçsel adalet yaklaşımlarından özellikle ön plana çıkan grup-değer temelli ilişkisel modeldir (Lind ve Tyler, 1988). Bu modele göre insanlar ait oldukları sosyal grupların değerli bir üyesi olmak isterler. Grup üyeleriyle veya grupları temsil eden otoritelerle olan ilişkilerinde, değerli ve saygılı görüldüklerine dair bilgi ararlar. Tyler (1994) süreçsel adaletin üç temel özelliğinin birey ve grup otoritesi arasındaki ilişkinin niteliğini ve adalet algısını etkilediğini belirtmiştir. Bunlar; “tarafsızlık” (neutrality), “iyi niyete olan güven” (trust in benevolence) ve “statünün tanınması”dır (status recognition). Tarafsızlık; grup içinde kararlar alınırken grup üyelerine otoritenin yansız davranması; kişinin tüm gerçeklerin açık ve tam

olarak yargılama sürecinde değerlendirileceğine inanmasıdır. İyi niyete olan güven; otoritenin kişinin bireysel özelliklerini, farklılıklarını; ihtiyaçlarını göz önünde tutarak adil bir karara ulaşmadaki gönüllülüğünün değerlendirilmesidir. Statü tanıma, kişinin ait olduğu grup otoritesinin kendisine saygılı ve onurlu davrandığına dair inancını göstermektedir (Lind, Tyler ve Huo, 1997). Bu konuda yürütülen çalışmalar, süreç kontrol algısı kadar ilgili grup-değer temelli faktörlerin hem süreçsel adillik algısı ve hem de ilgili değerlendirme sonuçlarını etkilediğini göstermiştir (Blader ve Tyler, 2003; Brockner ve ark., 2001; Colquitt, 2004; Lind ve ark., 1997; Robbins ve ark., 2000).

Son zamanlardaki yasal uzlaşmazlıklar üzerine odaklanan çalışmalar da, yüzleşme süreçlerinin uzlaşmazlık çözümlerinde iddia edilen üstünlüğünü tartışmaya açmıştır. Sheppard (1985), erken süreçsel adalet çalışmalarını, yüzleşme ve sorgulayıcı modellerin tek ve “ideal” örnekleri bağlamında incelediği için eleştirmiştir. Bu çalışmalarda yüzleşme modeli senaryolarında tüm kontrol anlaşmazlık içerisinde olan taraflara verilirken; sorgulayıcı modelde süreç kontrol tamamen mahkeme veya hakimlere verilmektedir. Ancak, Sheppard'ın belirttiği gibi, gerçek yargılama süreçlerinde veya üçüncü tarafların müdahil olduğu uyuşmazlık çözümlerinde, süreçsel kontrolün taraflarca değişik oranlarda paylaşıldığı alternatif modeller bulunmaktadır. Örneğin; iki modelinde bazı özelliklerini bünyesinde barındıran eklektik modeller (hybrid) vardır. Sheppard, eklektik modellerin, standart yüzleşme modellerden daha üstün olmasa da, bu modele alternatif olabileceğini öne sürmüştür. Benzer şekilde Lind ve Tyler (1988), yüzleşme modellerin, genellikle daha adil olarak değerlendirilse bile, yanlış sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekmiştir. Bu alanda yürütülen bazı çalışmalar bu eleştirileri destekleyen yönde çıkmıştır (Lind, 1982; Poythress, 1994; Poythress, Schumacher, Wiener ve Murrin, 1993; Sheppard, 1985).

Aynı zamanda, erken süreçsel adalet çalışma bulgularının farklı kültürel ortamlarda geçerliliği de sorgulanmaya başlanmıştır. Leung ve Stephan'a (1998) göre yüzleşme süreci Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da yaygın kültürel eğilim olan bireycilik ile uyumludur. Bireyci toplumlarda ön plana çıkan bağımsızlık ve özerklik, uyuşmazlığın gelişmesi üzerindeki kontrol sağlama isteğiyle örtüşmektedir. Benzer şekilde, karşılıklı olarak tarafların süreç kontrole sahip olması sonunda ortaya çıkan yüzleşme ve hasımlık, yine bireyci toplumların tipik özelliği olan rekabetle daha çok uyuşmaktadır. Öbür yandan toplulukçu kültürlerde, kişiler arası uyum ve grup dayanışması gibi değerler ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden, toplulukçu kültürlerde yüzleşme süreci içeren davalarda yer alan rekabetçi ortam ve yüzleşme, olumsuz bir şekilde değerlendirilebilir. Bu alanda yürütülen çalışmaların genel bulgusu, süreçsel kontrol ve süreçsel adillik değerlendirmesinin kültürden bağımsız olarak önemli olduğu; ancak toplulukçu kültürlerin uzlaşmazlık çözümlerinde orta yolu bulma, pazarlık veya geri çekilme gibi uzlaşmacı yöntemleri tercih ettiği yönündedir (derleme için bkz., Blader, Chang ve Tyler, 2001; Lind ve ark., 1997). Ancak, Leung ve Lind'in (1986) Amerikalı ve Çinli katılımcıların karşılaştırıldığı ve erken süreçsel adalet çalışmalarına paralel olarak yürüttüğü çalışma bulguları, bu kültürel farklılıkları kısmen desteklemektedir. Beklendiği gibi, Amerikalı katılımcılar uzlaşmazlık çözümlerinde standart yüzleşme süreci tercih etmişlerdir. Ancak Çinli katılımcılar yüzleşme ve sorgulayıcı süreçler arasında tercih farklılığı göstermemiştir.

Süreçsel adalet konusunda yapılan kültürler-arası çalışmaların odaklandığı önemli kültürel boyutlardan biri de güç mesafesidir (power distance) (Hofstede, 1980). Güç mesafesi toplumdaki eşitsizlikler hakkında yaygın normlara işaret etmektedir. Güç mesafesi (hierarchy) yüksek olan kültürlerde, değişik alanlardaki güç farklılıkları kabullenilir ve bu güç farklılığı

yansıtan (unvan, statü, konum) farklılıklar ilişkilerde önemlidir. Yüksek güç mesafesinin yaygın norm olduğu kültürlerde otoriteyle daha düşük pozisyonlarda olanlar arasında daha keskin ayrımlar vardır. Bu yüzden, Blader ve arkadaşları (2001), süreçsel adillik beklentisinin yüksek güç mesafesi olan kültürlerde daha düşük olacağını iddia etmektedir. Bu iddiaları destekleyen bazı çalışmalar vardır (Brockner ve ark., 2001; Blader ve ark., 2001). Ancak bazı çalışmalar süreçsel adillik değerlendirmesinde ne güç mesafesi ne de bireycilik-toplulukçuluk bağlamında önemli kültürler arası farklılıklar bulmuşlardır (Lind ve ark., 1997). Aynı zamanda, bu alanda yürütülen (karşılaştırmalı) kültürel yaklaşımlar ağırlıklı bir şekilde ikili uzlaşmazlık süreçlerine odaklanmakta ve üçüncü kişilerin taraf olduğu uzlaşmazlık çözümleri konusunda sınırlı çalışma bulunmaktadır. Özellikle, bu oran Batı ülkeleri dışında örneklem bulunduran ve yapılandırılmış yasal uzlaşmazlık çözümlerine odaklanan çalışmalar bağlamında daha da azalmaktadır.

Sheppard'ın (1985) önermesine paralel olarak; yargılama sürecinde süreçsel kontrol paylaşımının sorgulayıcı-yüzleşme boyutunda farklılaştığı alternatif mahkeme modelleri (tekli sorgulayıcı, çiftli sorgulayıcı, eklektik ve yüzleşme) bağlamında süreçsel adillik değerlendirmeleri incelenecektir. Özellikle, Türkiye'deki yargı sisteminin Sheppard'ın önerdiği eklektik modelin temel özelliklerini yansıttığı düşünülürse, alternatif mahkeme süreçlerine odaklanmak bize bu konuda daha anlamlı karşılaştırmalar yapma olanağı sunacaktır. Lind ve Tyler'ın (1988) vurguladığı gibi süreçsel adillik yargısı değişik durumlarda önemini korusa bile, değişen sosyal koşullar ve durumlar süreçsel adillik algısını değerlendirmede farklı ilgileri gündeme getirebilir. Bu yüzden şimdiki çalışmalarda, süreçsel adillik değerlendirmeleri farklı dava türleri bağlamında incelenecektir.

Süreçsel adillik çalışmalarında sıklıkla kullanılan tıbbi hataları takip eden tazminat dava

değişimlemesi (Poythress ve ark., 1993; Poythress, 1994) şimdiki çalışmalarda da kullanılacaktır. Böylece sonuçların önceki davalarla karşılaştırma fırsatı sağlanacaktır. Tazminat davasının yanı sıra ikinci dava türü olarak velayet davası gerektiren anlaşmazlık durumunda süreçsel adillik değerlendirmeleri incelenecektir. Kitzman ve Emery (1994) velayet davalarının bu alanda sıklıkla kullanılan uyuşmazlık durumlarından oldukça farklı özellikler taşıdığını belirtmiştir. İlk önce, bu davalardaki taraflar arasında genellikle uzun dönemli ilişki söz konusudur ve bu ilişki dava sonrası da büyük olasılıkla devam edecektir. Bu dava türleri arasında (tazminat-velayet), taraflar arası ilişki boyutu dışında da farklılıklar bulunmaktadır. Ancak süreçsel adillik değerlendirmesinin değişik dava türleri bağlamında incelenmesi çalışma bulgularının geçerliliğini artıracak yöndedir. Süreçsel adalet çalışmaları ağırlıklı bir şekilde örgütler bağlamındaki ilişkilere odaklandığı için, süreçsel adaletin farklı ilişki türlerinde veya farklı durumlarda nasıl farklılaştığını karşılaştıran az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Erken süreçsel adalet çalışmalarında olduğu gibi (LaTour, 1978; Lind ve ark., 1980); alternatif yargılama modelleri, adillik algısı, kazanma şansı, süreç kontrol algısı ve avukat temsili gibi faktörler açısından incelenecektir. Böylece, alternatif yargılama süreçlerinde gözlenecek olası tercih farklılıklarının altında yatan etmenler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, son zamanlardaki süreçsel adalet çalışmalarının odaklandığı tarafsızlık, iyi niyete olan güven ve statünün tanınması gibi grup-değer temelli (mahkemede etkileşim) değişkenler de (Lind ve ark., 1997) çalışmaya dahil edilmiştir. Benzer şekilde, katılımcılara farklı süreçsel yargılama türlerini yansıtan alternatif mahkeme süreçlerinde davaların görülmesinin, dava sonrası taraflar arası ilişkiyi nasıl etkileyeceğine yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu tür sorularla özellikle dava türünün mahkeme türü tercihleri üzerine olası etkileri araştırılmak

istenmektedir. Ancak, senaryolar aracılığıyla değişimlenen uzlaşmazlık durumlarının (velayet ve tazminat) çözümü için sunulan alternatif yargılama süreçleri erken süreçsel çalışmalarda olduğu gibi taraflara sağlanan süreç kontrol temelinde değişimlenmiştir.

Türkiye’de doğrudan yasal uzlaşmazlıklarda süreçsel adillik değerlendirmesine odaklanan çalışma bulunmamaktadır. Ancak, ilişkili alanlarda yürütülen çalışmalar, özellikle örgüt çalışmaları, Türkiye’de uzlaşmazlık çözüm tercihlerinin toplulukçu ve güç mesafesi yüksek kültürel özellikler gösterdiği yönündedir (Derlega, Çukur, Kuang ve Forsyth, 2002; Kozan, 1989; Kozan ve Ergin, 1998; Kozan ve İter, 1994). Uzlaşmazlık çözümlerinde kültür-içi ve taraflar-arası güç mesafesine göre farklılıklar gözlenirse de (Çukur ve Kuru, 2005; Kozan ve Ergin, 1999a), uzlaşmazlıkların çözümlerinde kaçınma (özellikle benzer statülü taraflar-arasında) ve daha otoriter (üst-alt ilişki durumunda) yöntemlerin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Benzer şekilde, Kozan ve Ergin’in (1999b) Türkiye’deki örgütlerde uzlaşmazlık çözümlerinde üçüncü tarafın rolünü incelediği araştırmasında, resmi olmayan (yapılandırılmamış) üçüncü taraf müdahalesinin daha yaygın olduğu görülmektedir. Öbür yandan, aynı çalışma bulguları üstler tarafından kullanılan otoriter uzlaşmazlık çözümlerinin uzlaşmazlık tarafları tarafından olumsuz olarak değerlendirildiğini ortaya koymuştur.

Süreçsel adillik çalışmaları genel olarak değerlendirildiğinde, Thibaut ve Walker’ın (1975) ortaya koyduğu gibi süreçsel adaletin, kültürel arası farklılıklardan bağımsız olarak uzlaşmazlık çözümlerinin adillik değerlendirmesinde önemli bir unsur olduğudur. Ancak, erken süreçsel adalet çalışmalarının önerdiği gibi standart yüzleşme yargı modellerinin ideal yöntem olması, hem süreç kontrolünün farklılaştığı alternatif yargı modelleri kullanılarak yapılan çalışmalarla hem de farklı kültürel değerlerin ön plana çıktığı toplumlarda yürütülen çalışmalarla da sorgulanmıştır. Tüm

bunlar dikkate alındığında, Türkiye bağlamında yürütülen bu çalışmada, katılımcıların alternatif mahkeme süreçleri tercih ve değerlendirmelerinde süreçsel kontrol (söz hakkı) etkisinin görüleceği düşünülmektedir. Ancak alternatif mahkeme süreçlerinin hangisinin tercih edeceği, tercihler üzerinde dava türünün etkisi veya bu süreçleri nasıl değerlendireceği konusunda doğrudan varsayımlarda bulunulmamıştır. İlk çalışmada, tazminat ve velayet türü uzlaşmazlık senaryoları bağlamında farklı süreçsel adillik değerlendirmeleri detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışma 1

Yöntem

Örneklem

Araştırmaya Muğla Üniversitesi'nde okumakta olan 146 kadın, 144 erkek olmak üzere toplam 290 kişi katılmıştır. Araştırmaya katılan bu öğrencilerin yaşları 19 ile 28 arasında değişmektedir (*Ort.* = 21.99). Öğrencilerden 234'ü daha önce herhangi bir mahkeme ortamında bulunmadığını belirtirken; 55'i mahkeme ortamında bulunmuştur. Mahkeme deneyimleri olanlar farklı nedenler yüzünden (davalı, tanık, arkadaşının davası vb.) mahkemede bulduklarını belirtmişlerdir.

İşlem ve Veri Toplama Araçları

Üniversite yerleşkesinin farklı yerlerine, psikoloji bölümünde yürütülen, 'İnsan İlişkileri' konulu bir çalışma olduğunu bildirilen yazılı duyurular asılmıştır. Duyurularda bilgi edinmek veya çalışmaya katılmak isteyenlerin başvurabileceği kişi ve adresler verilmiştir. Benzer şekilde, ders vermekte olan öğretim üyelerine başvurularak, derslerde çalışmayla ilgili sözlü duyurular yapılmıştır. Katılımcılar, sözel ve yazılı duyurular sonunda gönüllü olarak çalışmaya katılmak için başvurmuşlar ve kendilerine verilen zaman diliminde çalışmaya katılmışlardır. Veriler, 3 ile 10 kişilik gruplar tarafından bölüm seminer odasında toplanmıştır. Veri toplama işlemi birbirini

takip eden 2 aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada katılımcılara uyumsuzluk durumunu yansıtan senaryolar ve ilgili uyumsuzluğun çözülebileceği alternatif mahkeme süreçlerinin yazılı olduğu kartlar sunulmuştur. Katılımcılar bu kartları kullanarak mahkeme türleriyle ilgili tercihlerini belirttikten sonra, katılımcılara bu mahkeme süreçlerini değerlendirme ölçekleri ve demografik sorular içeren anketin ikinci kısmı verilmiştir.

Uzlaşmazlık Senaryoları ve Alternatif

Mahkeme Süreçleri: Araştırmada bir velayet davası ve bir de tazminat davası gerektiren uyumsuzlukların olduğu senaryolar kullanılmıştır. Araştırmada katılımcılara verilen velayet davası ile ilgili senaryoda, kişinin eşiyle anlaşamadığından dolayı boşanmaya karar verdiği ve çocuğunun velayetini kendi üzerine almak istediği uzlaşmazlık durumu tarif edilmiştir. Tazminat davası ile ilgili senaryoda ise, doktor tarafından yanlış tedavi uygulanarak mağdur olduğunu düşünen kişinin tazminat davası için mahkemeye başvurma talebi belirtilmiştir. Her iki senaryoda da katılımcılar davacı durumundadır. Aşağıda velayet davası ile ilgili senaryo örnek olarak verilmiştir:

"Biz şu anda sizden eşinizle anlaşamadığımızdan dolayı boşanmaya karar verdiğinizizi hayal etmenizi istiyoruz (şu an evli olmasanız bile böyle bir durumla karşılaştığınızı düşünün). Eşinizle sorunlarınızı farklı şekillerde çözmek için girişimlerde bulunmanıza rağmen sorunlarınızı çözemediniz ve evliliğinizi artık yürütemeyeceğinizi düşünmektesiniz. Bu yüzden boşanma kararını eşinizle anlaşarak verdiniz. Ancak anlaşamadığınız tek bir konu var. Eşiniz çocuğunuzun velayetini kendi üzerine almayı istiyor. Ancak siz eşinizin evliliğiniz boyunca çocuğunuzun ihtiyaçları konusunda fazla ilgili olmadığını düşünerek çocuğunuzun sizde kalmasının çocuğun geleceği için en iyisi olacağına inanıyorsunuz. Çocuğunuzun eşinizle olan ilişkisini sürdürmesini, ancak çocuğunuzun velayetinin sizde kalmasını istiyorsunuz. Eşinizle geçen tüm konuşmalara ve tartışmalara rağmen çocuğunuzun kimde kalacağına dair hiçbir anlaşmaya varamıyorsunuz. Bu yüzden SİZ evliliğinizi bitirmek ve çocuğunuzun velayetini almak için mahkemeye başvuruyorsunuz."

Katılımcılara mahkemeye yansiyacak olan uzlaşmalı çözmek için 4 alternatif mahkeme süreci verilmiştir. Katılımcılardan davalarının her bir mahkeme türünde hangi oranda görülmesini istediklerini 5'li Likert ölçeğiyle (0 = Kesinlikle İstemezdim, 5 = Kesinlikle İsterdim) belirtmeleri istenmiştir. Alternatif mahkeme süreçleri, LaTour (1978) ve Sheppard'ın (1985) çalışmalarında kullandığı süreçsel değişimlere göre uyarlanmıştır. Mahkeme türleri yalnızca harfler ile (Mahkeme A gibi) belirtilmiş ve mahkeme türlerine denk gelen harfler seçkisiz olarak (sunuluş sırası) tayin edilmiştir. Bunlar; tek avukatlı sorgulayıcı süreç (Mahkeme A), iki avukatlı sorgulayıcı süreç (Mahkeme B), eklektik süreç (Mahkeme C) ve yüzleşmecî süreçtir (Mahkeme D).

Bu alternatif mahkeme süreçleri yüzleşmecilik (sorgulayıcı-yüzleşmecî) boyutunun değişimlenmesine dayanmaktadır. Bu değişimleme, temel olarak, mahkeme işleyişinde hakimin, avukat(lar)ın ve tarafların rollerinin farklılaşmasına dayanmaktadır. Tüm mahkeme süreçlerinde son kararı hakim vermektedir. Tek avukatlı sorgulayıcı süreçte (Mahkeme A), hakime yardım eden ve mahkeme tarafından atanan tek avukat vardır. Bu avukat, taraflar ile konuşarak hakime yazılı rapor sunmaktadır. Mahkeme sürecinin işleyişi tamamen hakimin kontrolindedir. İki avukatlı sorgulayıcı süreç (Mahkeme B) ilk mahkeme sürecine benzemekte (Mahkeme A), ancak mahkeme tarafından davalı ve davacıya atanan farklı avukatlar görev almakta ve bu avukatlar mahkeme sürecinde hazır bulunmaktadır. Bu süreçte kısıtlı söz hakkı tanınmaktadır (yazılı rapor sunulmaktadır; ancak temsil ettikleri tarafların sözel savunma şansı hakimin kontrolünde olsa da vardır). Bu iki süreç çeşitli farklılıklara rağmen standart sorgulayıcı süreçleri temsil etmektedir. Eklektik süreç ise (Mahkeme C), hem sorgulayıcı hem de yüzleşmecî sürecin özelliklerini taşımaktadır. Bu süreçte taraflar kendi avukatlarını seçmektedirler ve bu

avukatlar müvekkillerine karşı sorumludurlar. Mahkeme sürecinde taraflar veya onların temsilcileri, "müdahale" edilmeksizin davalarıyla ilgili kendi görüşlerini açıklama şansına sahiptir. Bu ilk dinlemeden sonra mahkeme işleyişinin kontrolü tamamen hakimdedir (taraflara soru sorma, yeni araştırma yapma, şahit çağırma). Yüzleşmecî süreçte (Mahkeme D), Mahkeme C'de olduğu gibi tarafların kendilerinin seçtiği ve yalnızca kendilerine karşı sorumlu olduğu avukatlar bulunmaktadır. Bu sürecin Mahkeme C'den temel farkı şudur; mahkeme işleyişinde hakimin rolü azalmakta, süreç kontrol taraflara ve onların avukatlarına bırakılmaktadır.

Mahkeme Süreçlerini Değerlendirme Ölçekleri:

Katılımcılar her bir mahkeme süreci için tercihlerini belirttikten sonra, kendilerinden bu mahkeme süreçlerini farklı boyutlarda değerlendirmeleri istenmiştir. Bu değerlendirme boyutları önceki benzer çalışmalarda kullanılan ve süreçsel adalet algısının incelenmesinde temel faktörler olarak görülen boyutlardır (LaTour, 1978; Leung ve Lind, 1986; Lind ve ark., 1997; Tyler, 1994). Önceki çalışmalarda süreçsel boyutları değerlendirmek için kullanılan anketler Türkçeye çevrilerek bu çalışma için uyarlanmıştır. Katılımcılar kendilerine sunulan toplam 23 ifadeye hangi oranda katıldıklarını 7'li Likert türü gösterge ile (1 = Kesinlikle Katılmıyorum, 7 = Kesinlikle Katılıyorum) her bir mahkeme türü için belirtmiştir.

Adillik Değerlendirmesi alt ölçeği toplam 6 maddeden oluşmakta ("Bu mahkeme sonunda adil bir karar çıkma ihtimali yüksek") ve genel olarak mahkeme türünün (karar, süreç, taraflar için) katılımcılar tarafından hangi oranda adil gördüklerini ölçmektedir ($\alpha = .89$). *Süreç Kontrol* (söz hakkı) alt ölçeği, tarafların mahkeme süreci üzerinde hangi oranda kontrolü olduğu yargısını yansıtan 4 ifadeden oluşmaktadır ("En çok bu mahkeme sürecinde kendimi ifade edebileceğime inanıyorum") ($\alpha = .81$). *Mahkemede Etkileşim* alt ölçeği, hakimin tarafsızlığı, mahkeme sürecinde

statü tanıma ve iyi niyete olan güven gibi mahkeme sürecinde bireye (tarafalara) nasıl davranılacağını yansıtan 6 maddeden oluşmaktadır (“Bu mahkemede bana insan olarak saygı duyulacağını düşünüyorum”) ($\alpha = .91$). Toplam 4 maddeden oluşan (“Bu mahkemenin alacağı karar ne olursa olsun, taraflar arasında ilişki daha da bozulacak”) *Taraflar Arası İlişki* alt ölçeği, mahkeme sürecinde veya mahkeme sonrası taraflar arası (davalı-davacı) ilişkinin hangi yönde olacağına ait görüşleri içermektedir. Bu ölçekten alınan yüksek puanlar, ilişkinin daha da kötüleşeceğine işaret etmektedir ($\alpha = .66$). *Avukat Temsili* alt ölçeğinde, avukatın kendilerini hangi oranda temsil edeceğini değerlendiren 2 madde (“Avukatımın beni en iyi şekilde savunacağını düşünüyorum”) bulunmaktadır ($\alpha = .91$). Son olarak, tek bir maddeyle katılımcılardan farklı süreçsel değişimlere içeren mahkeme alternatiflerinde davayı kazanma şanslarını değerlendirmeleri istenmiştir (“Davayı kazanma şansımın en yüksek bu mahkemede olduğuna inanıyorum”).

Araştırma Deseni

Çalışmada, 2 (Dava türü: velayet davası, tazminat davası) X 4 (Mahkeme türü: tek avukatlı sorgulayıcı süreç, iki avukatlı sorgulayıcı süreç, eklektik süreç, yüzleşmecî süreç) karışık faktörlü desen kullanılmıştır. Mahkeme türü denek-içi faktör olarak, dava türü ise denekler arası faktör olarak değişimlenmiştir. Yapılan analizlerde cinsiyet, mahkeme deneyimi ve dava türü sunuluş sırası değişkenleri anlamlı farklılıklara yol açmadığı

için ileriki istatistiksel analizlere dahil edilmemiştir.

Bulgular

Mahkeme Süreçlerine Göre Tercih Farklılıkları

Katılımcıların davalarının hangi mahkemede görüleceğine ilişkin tercihlerinde farklılık olup olmadığını ve bu tercihin dava türü veya mahkeme türü ile dava türü etkileşimine göre farklılaşım farklılaşmadığını sınamak için faktörlü varyans analizi kullanılmıştır (ANOVA). Tekrarlayan ölçümler için ANOVA testlerinde, Mauchly's Sphericity (küresellik) testinin koşulları sağlanmadığı için Huynh-Feldt Epsilon düzeltilmesinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları göstermiştir ki; mahkeme türü ($F_{2,24,606.74} = 153.34$, $\eta^2 = .36$, $p < .001$) ve mahkeme türü ile dava türü arasındaki etkileşim ($F_{2,24,606.74} = 5.75$, $\eta^2 = .02$, $p < .01$) istatistiksel olarak anlamlıdır. Bağımsız ANOVA sonuçlarına göre, dava türü ana etkisi istatistiksel olarak manidar çıkmamıştır ($F_{1,271} = 3.16$, $\eta^2 = .01$, $p > .05$).

Mahkeme türü ana değişkeninde anlamlı çıkan genel farklılıklar, çoklu karşılaştırmalar ve Sphericity koşulu düşünülerek, Bonferroni düzeltilmeli eşleştirilmiş kıyaslama testiyle incelenmiştir ($p < .05$). Tablo 1'de görüleceği gibi katılımcılar mahkeme türleri arasında sorgulayıcı süreçten yüzleşmecî süreçler lehine tercihlerini belirtmişlerdir; eklektik süreç ile yüzleşmecî süreç arasında istatistiksel olarak tercih farklılığı olmamıştır: Mahkeme A (tek avukatlı sorgulayıcı

Tablo 1

Mahkeme ve Dava Türüne Göre Tercihlerin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

	Mahkeme A*	Mahkeme B	Mahkeme C	Mahkeme
Velayet	1.01 (1.24)	1.63 (1.14)	2.81 (1.14)	2.56 (1.51)
Tazminat	0.56 (0.98)	1.38 (1.37)	2.74 (1.00)	2.99 (1.46)
Ortalama	0.79 (1.14)	1.51 (1.11)	2.78 (1.07)	2.77 (1.50)

*A = tek avukatlı sorgulayıcı süreç; B = iki avukatlı sorgulayıcı süreç; C = eklektik süreç ve D = yüzleşmecî süreç. Standart Sapmalar parantez içerisinde rapor edilmiştir.

süreç) < Mahkeme B (iki avukatlı sorgulayıcı) < Mahkeme C (eklektik süreç) = Mahkeme D (yüzleşmeci süreç). Mahkeme türü ile dava türü arasındaki etkileşim değişkeninde çıkan anlamlı farklılıkları incelemek için; her bir dava türü içerisinde mahkeme türü ana etkisi basit tekrarlayan ölçümler için ANOVA ve Huynh-Feldt Epsilon düzeltmesi kullanılarak test edilmiştir. Hem velayet davasında, $F_{2,34,321.15} = 50.31$, $\eta^2 = .27$; hem de tazminat davasında, $F_{2,04,273.09} = 114.73$, $\eta^2 = .46$, mahkeme türü ana değişkeni manidar sonuçlar vermiştir. Ancak, her iki dava türü içinde mahkeme türü ana etkisinde olduğu gibi benzer tercih sıralaması ortaya çıkmıştır.

Mahkeme Süreçlerinin Değerlendirilmesi

Katılımcıların farklı süreçsel özellikler gösteren mahkeme türünü tercih etmesinin ötesinde, kendilerinden her bir mahkeme sürecini farklı

boyutlardan değerlendirmesi istenmiştir. Her bir değerlendirme boyutuna denk gelen, mahkeme türü (denek-içi) ve dava türü (denekler arası) ana bağımsız değişkenleri ile bu iki ana değişkeninin etkileşimleri üzerinde varyans analizleri gerçekleştirilmiştir. Yürütülen tüm tekrarlayan ölçümler için ANOVA testlerinde, Mauchly's Sphericity testinin koşulları sağlanamadığı için Huynh-Feldt Epsilon düzeltmesinden ve anlamlı çıkan farklılıkları takiben Bonferroni düzeltmeli eşleştirilmiş kıyaslama testlerinden ($p < .05$) yararlanılmıştır. Katılımcıların süreçleri değerlendirmesindeki farklılıkların ortalama değerleri ve standart sapmaları Tablo 2'de özetlenmiştir.

Adillik Değerlendirmesi: ANOVA sonuçları göstermiştir ki; mahkeme türü ana faktörü ($F_{2,29,652.24} = 137.62$, $\eta^2 = .33$, $p < .0001$) ve dava

Tablo 2

Alternatif Mahkeme Süreçlerinin Farklı Boyutlarda Değerlendirilmesi

		Mahkeme A*	Mahkeme B	Mahkeme C	Mahkeme D
Adillik Yargısı	Velayet	3.09 (1.63)	3.79 (1.46)	4.92 (1.35)	4.53 (1.77)
	Tazminat	2.47 (1.31)	3.26 (1.37)	4.85 (1.27)	5.17 (1.53)
	Ortalama	2.78 (1.51)	3.52 (1.43)	4.88 (1.31)	4.85 (1.68)
Süreç Kontrol	Velayet	2.40 (1.40)	3.05 (1.43)	4.64 (1.44)	5.05 (1.61)
	Tazminat	1.95 (1.10)	2.60 (1.29)	4.34 (1.46)	5.39 (1.49)
	Ortalama	2.17 (1.27)	2.82 (1.38)	4.49 (1.46)	5.22 (1.55)
Etkileşimsel Değer	Velayet	3.83 (1.49)	4.24 (1.35)	5.02 (1.19)	4.85 (1.40)
	Tazminat	3.37 (1.37)	3.83 (1.39)	4.77 (1.27)	5.15 (1.25)
	Ortalama	3.60 (1.44)	4.04 (1.38)	4.90 (1.23)	5.00 (1.33)
Taraflar İlişki	Velayet	3.79 (1.21)	3.77 (1.12)	3.88 (1.08)	3.68 (1.18)
	Tazminat	3.93 (1.21)	4.02 (1.02)	4.10 (1.06)	3.97 (1.17)
	Ortalama	3.86 (1.21)	3.89 (1.08)	3.99 (1.07)	3.82 (1.18)
Avukat Temsili	Velayet	2.67 (1.62)	3.73 (1.77)	5.66 (1.29)	5.65 (1.38)
	Tazminat	2.73 (1.63)	3.52 (1.68)	5.51 (1.32)	5.91 (1.24)
	Ortalama	2.70 (1.62)	3.63 (1.72)	5.59 (1.30)	5.78 (1.32)
Kazanma Şansı	Velayet	2.24 (1.65)	2.86 (1.57)	4.68 (1.74)	4.40 (2.12)
	Tazminat	1.89 (1.26)	2.62 (1.53)	4.47 (1.88)	4.99 (2.03)
	Ortalama	2.07 (1.51)	2.74 (1.55)	4.57 (1.81)	4.70 (2.09)

*A = tek avukatlı sorgulayıcı süreç; B = iki avukatlı sorgulayıcı süreç; C = eklektik süreç ve D = yüzleşmeci süreç. Standart Sapmalar parantez içerisinde rapor edilmiştir.

türü ile mahkeme türü etkileşimi ($F_{2,29,652.24} = 10.66$, $\eta^2 = .04$, $p < .001$), istatistiksel olarak anlamlıdır. Dava türü ana etkisi ise istatistiksel olarak manidar değildir ($F_{1,285} = 2.95$, $\eta^2 = .01$, $p > .05$). Mahkeme türü ana etkisini takiben yürütülen testlerde katılımcılar en fazla C ve D mahkeme türlerini daha adil olarak değerlendirirken, mahkeme A'nın en az adil sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. Mahkeme türü ile dava türü arasındaki etkileşim değişkeninde çıkan anlamlı farklılıkları incelemek için yürütülen basit ANOVA sonuçları hem velayet davasında ($F_{2,32,326.58} = 36.48$, $\eta^2 = .21$) hem de tazminat davasında ($F_{2,24,322.71} = 124.48$, $\eta^2 = .46$, $p < .001$) mahkeme türü ana etkisinde olduğu gibi benzer tercih sıralaması ortaya çıkmıştır: Mahkeme A < Mahkeme B < Mahkeme C = Mahkeme D.

Süreç Kontrol Değerlendirmesi: ANOVA sonuçları, süreç kontrolünde mahkeme türü ($F_{2,36,669.19} = 277.864$, $\eta^2 = .50$, $p < .001$) ve mahkeme ile dava türü arasındaki karşılıklı etkileşimde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($F_{2,36,669.19} = 4.79$, $\eta^2 = .02$, $p < .05$). Benzer şekilde, dava türü ana etkisi de ($F_{1,284} = 7.44$, $\eta^2 = .03$, $p < .01$) istatistiksel olarak anlamlıdır. Mahkeme türü ana etkisini takiben yürütülen testlerde süreç kontrol algı sıralaması, Mahkeme A < Mahkeme B < Mahkeme C < Mahkeme D, şeklinde olmuştur. Mahkeme ve dava türleri arasında anlamlı çıkan karşılıklı etkileşimin nereden kaynaklandığını anlayabilmek için her bir dava türü içerisinde yürütülen basit ANOVA sonuçları, hem velayet ($F_{2,39,331.84} = 99.58$, $\eta^2 = .42$, $p < .001$) hem de tazminat için ($F_{2,33,338.62} = 191.93$, $\eta^2 = .57$, $p < .001$) anlamlı farklar ortaya çıkarmıştır. Ancak, her iki dava türü için mahkeme türü ana etkisinde olduğu gibi benzer tercih sıralaması ortaya çıkmıştır.

Mahkemede Etkileşimsellik (grup-değer ölçütleri) Değerlendirmesi: ANOVA sonuçları; etkileşiminin niteliğinin değerlendirilmesinde

mahkeme türü ($F_{2,29,649.04} = 93.45$, $\eta^2 = .25$, $p < .001$) ve mahkeme ile dava türü arasındaki karşılıklı etkileşimde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($F_{2,29,649.04} = 6.01$, $\eta^2 = .02$, $p < .01$). Benzer şekilde, dava türü ana etkisi de ($F_{1,283} = 3.90$, $\eta^2 = .01$, $p < .05$) istatistiksel olarak anlamlıdır. Mahkeme türü ana etkisini takiben yürütülen test sonuçlarına göre etkileşim değerlendirmesi, Mahkeme A < Mahkeme B < Mahkeme C = Mahkeme D, şeklinde olmuştur. Mahkeme Tipi ve Dava Türü arasında anlamlı çıkan karşılıklı etkileşimin nereden kaynaklandığını anlayabilmek için her bir dava türü içerisinde yürütülen basit ANOVA sonuçları, hem velayet ($F_{2,31,325.30} = 28.50$, $\eta^2 = .17$, $p < .001$) hem de tazminat koşulunda ($F_{2,29,325.65} = 74.91$, $\eta^2 = .34$, $p < .001$) anlamlı farklar ortaya çıkarmıştır. Bu analizleri takiben yürütülen kıyaslama testlerinde, velayet dava türü için mahkeme türü ana etkisinde olduğu gibi benzer tercih sıralaması ortaya çıkmıştır. Tazminat davası için ise, C ile karşılaştırıldığında mahkeme D'de etkileşimsel etkinin daha olumlu yönde gelişeceğine dair görüşler belirtilmiştir.

Taraflar Arası İlişkinin Değerlendirilmesi: ANOVA sonuçları, mahkeme türünün ($F_{2,57,726.49} = 1.85$, $\eta^2 = .01$) ve mahkeme türü ile dava türü arasındaki etkileşimin ($F_{2,57,726.49} = .36$, $\eta^2 = .001$, $p > .05$) istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermiştir. Dava türü ana etkisi ise anlamlı çıkmıştır ($F_{1,283} = 5.293$, $\eta^2 = .02$, $p < .05$). Ortalama değerlere baktığımızda, mahkeme türünden bağımsız olarak tazminat davası koşulunda ($Ort. = 3.96$, $S = .82$) olan katılımcılar, velayet davası koşulunda olan katılımcılara ($Ort. = 3.82$, $S = .78$) göre, taraflar arası ilişkinin daha da bozulacağını düşünmektedir.

Avukat Temsilinin Değerlendirilmesi: ANOVA sonuçlarında mahkeme türü ana etkisi anlamlı çıkmıştır ($F_{2,58,744.27} = 349.55$, $\eta^2 = .55$, $p < .001$). Avukatların tarafları temsiliyle ilgili olarak

mahkeme ve dava türü arasındaki etkileşim ($F_{2,58,744.27} = 1.75, \eta^2 = .01$) ve dava türü ana etkisi ($F_{1,288} = .003, \eta^2 = .001, p > .05$) istatistiksel olarak anlamlı değildir. Benzer şekilde, dava türü ana etkisinin de istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Mahkeme türü ana etkisini takiben yürütülen kıyaslama testlerinin sonuçlarına göre avukat temsili değerlendirilmesi, Mahkeme A < Mahkeme B < Mahkeme C = Mahkeme D, şeklinde olmuştur.

Kazanma Şansının Değerlendirilmesi: ANOVA sonuçlarına göre, mahkeme türünün ($F_{2,40,688.51} = 160.36, \eta^2 = .36, p < .001$) ve mahkeme tipiyle dava türü arasındaki etkileşimin anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{2,40,688.51} = 4.36, \eta^2 = .015, p < .05$). Ancak, dava türü anlamlı değildir ($F_{1,287} = .26, \eta^2 = .00, p > .05$). Mahkeme türü ana etkisini takiben yürütülen kıyaslama test sonuçlarına göre kazanma şansının değerlendirilmesi, Mahkeme A < Mahkeme B < Mahkeme C = Mahkeme D, şeklinde olmuştur. Basit ANOVA sonuçları; hem velayet ($F_{2,45,347.98} = 62.27, \eta^2 = .30$) hem de tazminat değişkenlerinde ($F_{2,35,340.38} = 103.65, \eta^2 = .42, p < .001$) anlamlı farklar ortaya çıkarmıştır ve bu analizleri takiben yürütülen kıyaslama testlerinde her iki dava türü içinde mahkeme türü ana etkisinde olduğu gibi benzer tercih sıralaması ortaya çıkmıştır.

Tartışma

Taraflara yargılama süreçleri üzerinde farklı oranlarda kontrol veren alternatif mahkeme süreçlerinin (sorgulayıcı-yüzleşmeci boyutu) tercih farklılaşmasına baktığımızda, katılımcıların davalarını eklektik ve yüzleşmeci mahkeme modellerinde görülmesini istedikleri ortaya çıkmıştır. Tek avukatlı sorgulayıcı model ise, en az tercih edilen mahkeme modelidir. Katılımcılar, diğer iki modellere oranla kendilerine farklı oranlarda da olsa daha çok süreç kontrol tanıyan eklektik ve (standart) yüzleşmeci yargılama modellerini tercih etmişlerdir. Ancak taraflara en

fazla süreç kontrol tanıyan standart yüzleşmeci model en fazla tercih edilmemiştir. Katılımcıların bu yargılama süreçlerini farklı boyutlarda değerlendirmeleri de, genel olarak mahkeme türleri konusunda gösterdikleri tercih farklılıklarını destekler yöndedir. Katılımcılar tek avukatlı ve atanmış çift avukatlı sorgulayıcı süreçler ile karşılaştırıldığında; eklektik ve yüzleşmeci süreçleri daha adil, süreçlerde ortaya çıkacak etkileşimsellik beklentisini (iyi niyete olan güven, statü tanıma ve tarafsızlık) daha olumlu, avukatların temsil yeteneğini daha yüksek ve kazanma şanslarını daha fazla olarak görmektedir.

Bu sonuçlar Sheppard'ın (1985) önermelerini destekler yöndedir. Katılımcılar, süreçsel kontrolün üçüncü tarafla paylaşıldığı ama taraflara söz hakkı tanıyan eklektik modeli standart yüzleşmeci süreçlere alternatif olarak görebilmektedir. Öbür taraftan katılımcılar standart yüzleşmeci süreç ile karşılaştırıldığında; standart sorgulayıcı modelleri (atanmış tek ve çift avukat) daha az tercih etmiş ve bu modelleri daha az adil, etkileşimsellik beklentisi daha olumsuz, temsil yeteneği daha az ve kazanma şanslarını daha düşük olarak değerlendirmiştir. Bu çalışmada ortaya çıkan bu eğilim de, erken süreçsel adalet çalışma bulgularıyla paralellik göstermektedir (Thibaut ve Walker, 1975). Ancak erken süreçsel adalet çalışmalarında genellikle alternatif modeller dikkate alınmadığı için çalışma bulgularını bire bir karşılaştırmak zordur. Sonuçlar Leung ve Lind'in (1986) çalışmasındaki Çinli katılımcıların tercihlerine de benzemektedir. Ancak, Leung ve Lind'in çalışmasında da yalnızca iki alternatif süreç değerlendirilmiştir (standart sorgulayıcı ve standart yüzleşmeci).

Sonuçlara genel olarak baktığımızda, dava türü (tazminat ve velayet) ana değişkeninin alternatif mahkeme türü seçiminde veya bu yargı süreçlerinin değerlendirilmesinde önemli bir farklılık yaratmadığı görülmektedir. Bu sonuçlardan süreçsel tercihlerde ve değerlendirmelerinde; süreç kontrol algısı

(mahkeme türü) farklı türde uzlaşmazlık (örn., taraflar arası ilişki) yansıtan dava türlerinde benzer etkiler ortaya çıkarmıştır. Öbür yandan, velayet davaları ile ilgili süreçsel adillik çalışması oldukça sınırlıdır ve bu çalışmalar ağırlıklı bir şekilde alan çalışmalarına dayanmaktadır. Senaryo temelli değişimlemeye dayanan bu çalışma, dava türleri arasındaki farklılıkları ortaya koymakta yetersiz kalmış olabilir. Diğer bir olası açıklama da, uzlaşmazlıkların alternatif çözüm yollarından ziyade yasal ortama taşınması taraflar arasındaki mevcut ilişkinin radikal olarak değiştiğinin bir işareti olabilir. Örneğin; Kitmann ve Emery'in (1993) çalışmasında taraflar arasındaki uzlaşmazlığın şiddeti, hem süreçsel adillik değerlendirmesini hem de dava sonucunda çıkan kararın değerlendirmesini etkilemiştir. Bu yorumu destekler bir bulgu olarak da, bu çalışmada taraflar arasındaki ilişkinin dava sonrasında nasıl etkileyeceği yönünde yöneltilen sorulara verilen cevapların alternatif mahkeme türlerine göre farklılaşmaması gösterilebilir.

Üçüncü tarafların dahil olduğu uyuşmazlıklarda, özellikle sonuç kontrolünün farklılaştığı alternatif uzlaşmazlık yöntemleri de vardır (arabuluculuk, özendiricilik) (Blader ve ark., 2001; Bocker ve ark., 2001). Benzer şekilde, yasal uzlaşmazlık çözümlerinde, bu çalışmada değişimlemeye dahil edilmemiş alternatif yargılama süreçleri de olasıdır (Bos, 1999). Ayrıca, bu çalışma ağırlıklı olarak erken süreçsel adillik çalışmalarında olduğu gibi, taraflara sağlanan süreç kontrolün (mahkeme türü) etkileri üzerinde odaklanmıştır. Ancak, süreçsel adalet çalışmalarının ortaya koyduğu gibi süreçsel adillik değerlendirmeleri (ilişki, etkileşim vb.) çok boyutludur (Blader ve Tyler, 2003; Bies ve Moag, 1986; Colquitt, 2004; Colquitt ve ark. 2001; Tyler ve Lind, 1992). Bu sınırlılıklar dikkate alındığında, çalışmanın genel sonuçları, dava türünden bağımsız olarak süreçsel kontrol algısının süreçsel tercihlerde ve süreç değerlendirmelerinde öne çıktığı ve daha fazla süreç kontrol olanağı tanıyan

eklektik ve yüzleşmecî modellerin yasal uzlaşmazlık çözümlerinde tercih edildiği yönündedir.

Çalışma 2

Türkiye bağlamında mahkemeye yansımış uzlaşmazlık çözüm tercihlerini inceleyen birinci çalışma bulgularını farklı bir örnekte geçerliliğini tekrar sınamak ve ilk çalışmada dikkate alınmayan bazı kültür-içi etkileri incelemek için ikinci bir çalışma yürütülmüştür. İlk çalışmanın katılımcıları üniversite öğrencileriydi. Önceden kısaca değinildiği gibi uzlaşmazlık çözüm tercihlerinde kültür-içi farklılıklar olabilir (Kozan ve Ergin, 1999a). Örneğin; lise öğrencileri ile öğretmenler karşılaştırıldığında, hem kültürel değerler hem de uzlaşmazlık stratejilerinde farklılıklar gözlenmiştir (Çukur ve Kuru, 2005). Bu yüzden ilk çalışmadan farklı olarak öğrenci olmayan bir grup katılımcıda da benzer bir çalışma yürütülmüştür.

İlk çalışmada katılımcılardan davalarının hangi oranda hangi alternatif mahkeme türünde görülmesini istediklerini belirtmeleri istenmiştir. Daha sonra, her bir alternatif süreci önceki süreçsel adalet çalışmalarında sıklıkla kullanan süreçsel adillik ilgisini yansıtan (avukatın rolü, kazanma şansı vb.) ölçekler aracılığıyla değerlendirmeleri istenmiştir. Bu çalışmada katılımcılardan ilk etapta, birinci çalışmada olduğu gibi aynı dava senaryolarında yansıtılan uyuşmazlıkları çözmek için hangi mahkeme türünü hangi oranda tercih ettiklerini belirtmeleri istenmiştir. Ancak, bu çalışmanın devamında kendilerine sunulan uzlaşmazlık çözüm yöntemlerinden (mahkeme türü) birini seçmeleri de istenmiştir. Daha sonra da, yaptıkları bu tercihin nedenlerini, yöneltilen açık uçlu soruyla, belirtmeleri gerekmektedir. Böylece, katılımcıların tercihleri altında yatan nedenler kültür özgün bir yaklaşımla daha detaylı bir şekilde incelenecektir. Ayrıca, katılımcıların getirdikleri açıklamalar, bu alanda ortaya atılan süreçsel adillik değerlendirme boyutlarıyla (faktörler)

karşılaştırılarak, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Önceden değinildiği gibi, bu alanda yürütülen çalışmaların odaklandığı önemli konulardan bir tanesi de bireylerin hiyerarşi veya genel olarak otoritelere dönük tutumları (güç mesafesi) ile süreçsel adillik değerlendirme arasındaki ilişkidir (Tyler, 1994). Benzer şekilde, güç mesafesi süreçsel adillik konusunda ortaya çıkan kültürel farklılıkları açıklamak için de sıklıkla başvurulan bir kavramdır (Brockner ve ark., 2001; Blader ve ark., 2001). Yapılandırılmış uzlaşmazlık çözüm süreçlerinde, tarafların (davalı, avukat, hakim, vb.) rolleri ve taraflar arasındaki ilişki daha net bir şekilde belli olduğu için bireylerin güç mesafesine ilişkin görüşleri, taraflar arasında (örneğin; davalı-hakim) alternatif ilişki türlerini yansıtan mahkeme süreç tercihlerinde daha etkili olabilir.

İlk çalışmada katılımcılar, daha otoriter olarak değerlendirilebilecek standart sorgulayıcı modellere oranla söz hakkının ve süreç kontrolünün daha fazla tanındığı alternatif yargı modellerine yönelmişlerdi. Bu tür tercih farklılıklarının açıklanmasında sonuç kontrolünü elinde tutan otoriteye aynı zamanda süreç kontrol imkanı tanıma veya tanımama kararı katılımcıların genel olarak hiyerarşik ilişkiler hakkındaki değerlendirmesiyle ilişkili olabilir. Yüksek güç mesafesi inancı olan bireyler hem süreç hem de sonuç kontrolünü üçüncü bir tarafa bırakan uzlaşmazlık yöntemlerini daha az sorunlu olarak değerlendirebilirler. Tüm bu veya diğer olasılıkları bir ölçüde açıklayabilmek için ikinci çalışmada katılımcıların hiyerarşi temelli ilişkileri nasıl değerlendirdiği ölçümüne başvurulmuştur.

Süreçsel adalet çalışmaları, karar verme süreçlerinde izlenen yollar konusunda ortaya konan adillik değerlendirmesinin, sonuçta çıkan kararların kabul edilmesini veya karar vericiler ile olan ilişkileri etkilediğini göstermesi açısından önemlidir (Colquitt ve ark., 2001; Tyler ve ark., 1997). Öbür yandan, bu alandaki çalışmalar,

süreçsel adillik kavramsallaştırmalarını genellikle “adaletin gerçekleştiği” yasal ve sosyo-ekonomik ortamdan bağımsız olarak yapılandırmaktadır (Fox, 1999). Örneğin; süreçsel adillik yargısı, süreç sonrası çıkan kararın değerlendirilmesinde önemli olabileceği gibi; bireylerin yargılama süreçleri ve sonuçları hakkında oluşturduğu öncül izlenimler, hem diğer benzer süreçlerin değerlendirmesinin de hem de olanak verildiğinde alternatif süreçsel yöntemlerin tercihinde etkili olabilir. Erken süreçsel adalet çalışmalarından farklı olarak, Amerika’da yürütülen bazı çalışmalarda yüzleşmecilerden ziyade eklektik yargı süreçlerinin tercih edilmesinin olası bir nedeni olarak, yüzleşmecilerde gözlenen bazı olumsuzluklar (örneğin; yargılamada yanlılık) öne sürülmektedir (Lind, 1982; Fox, 1999; Shappard, 1985). Tabii bunun tam tersi bir durum da söz konusu olabilir. Bireyler yüzleşmeciler (veya alternatif bir modeli) daha olumlu değerlendirmelerine rağmen, alışık oldukları uzlaşmazlık çözümlerini tercih edebilirler (bkz., Anderson ve Otto, 2003). Sonuç olarak, bireylerin ülkelerindeki genel yasal süreçleri veya adaletin işleyişi ile ilgili görüşleri farklı alanlardaki adillik değerlendirmeleri etkileyebilir.

Türkiye’de ceza adalet sistemi ve yargılama usulleri konusunda sürüp giden tartışmalar mevcuttur ve ilgili yasal düzenlemeler sıklıkla değişmektedir. Bu tartışmalarda bazen standart yüzleşmeciler adalet sistemine özgün işleyişler (çapraz sorgulama, mahkeme öncesi anlaşma, savcının rolü vb.), adalet mekanizmalarının reform sürecinde alternatif uygulamalar olarak önerilmektedir (Çukur, 2004). Bu konuda yürütülen sınırlı sayıda çalışma, genel olarak, Türk adalet sisteminde ciddi eksikliklere (Dönmezer ve Yenisey, 1998) ve adaletin işleyişine dönük olumsuz izlenimlere (Aktaş, Cırhinlioğlu ve Özkan, 2004) işaret etmektedir. Bu yüzden ikinci çalışmada katılımcıların genel olarak Türk adalet sistemine hangi ölçüde güven duyduklarına ilişkin tutumları ölçülecek ve bu tutumların alternatif

mahkeme süreç tercihleri üzerine etkisi incelenecektir. Böylece, katılımcıların ülkelerindeki yargılama süreçleri konusundaki izlenimlerinin süreçsel adillik değerlendirmeleri ile olan ilişkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Yöntem

Örnekleme

Çalışmaya Muğla ilinde ikamet etmekte ve değişik iş kollarında görev yapmakta olan 89 kadın ve 91 erkek olmak üzere toplam 180 kişi gönüllü olarak katılmıştır. Muğla şehir merkezi göreceli olarak oldukça küçük bir alanda yoğunlaşmaktadır. Bir grup psikoloji yüksek lisans öğrencisinden oluşan araştırmacılar, günün farklı saatlerinde şehir merkezinde bulunan kişilere yaklaşarak, Muğla Üniversitesi Psikoloji Bölümünde yürütülen ve yaklaşık 30 ile 45 dakika arasında sürdüğü belirtilen ‘İnsan İlişkileri’ konulu çalışmaya katılmaya davet edilmiştir. Katılmak isteyenlerin zamanları o an uygun ise, en yakın kamuya açık kapalı mekanda (örneğin; öğretmen evi) kendilerine çalışma materyalleri sunulmuştur. Diğer katılımcılardan, kendilerinin belirlediği yer (iş yerleri) ve zamanda veri toplanmıştır. Katılımcılardan çalışmayı tek başlarına tamamlamaları istenmiştir. Katılımcılar belirlenirken cinsiyetlerin dağılımının dengeli olması dışında bir ölçüt aranmamıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 36.96’dır ve yaşları 21 ile 64 arasında değişmektedir. Araştırmaya katılan bu kişilerin 53’ü ilkökul, 1’i ortaokul, 22’si lise, 94’ü üniversite ve 10’u yüksek lisans mezunudur. Bu kişilerin 25’i öğretmen, 36’sı sağlık personeli, 37’si memur, 18’i esnaf, 2’si avukat, 15’i işsiz, 10’u da emekli iken; 42 kişi ise hangi mesleği icra ettiğini belirtmemiştir. Katılımcıların % 65’i (111) evli olduklarını ve % 4,1’i ise (7) boşanmış olduklarını belirtmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların 76’sı, daha önce mahkeme ortamında bulunduğunu ifade etmiştir.

İşlem ve Veri Toplama Araçları

Çalışma 1’de kullanılan aynı uzlaşmazlık

senaryoları ve alternatif mahkeme süreçlerini yansıtan kartlar sunulmuştur. Çalışma 1’den farklı olarak, katılımcılardan her bir mahkeme türüyle ilgili tercihlerini belirttikten sonra ilgili uyumsuzluğu çözmek için mahkeme türlerinden bir tanesini seçmeleri istenmiştir. Daha sonra, seçtikleri mahkeme türünü seçmelerinin nedenlerini (açık uçlu soru) belirtmeleri istenmiştir. Bunu takiben katılımcılardan güç mesafesine inanç ve adalete güven ölçeklerini cevaplamaları istenmiştir.

Güç Mesafesi İnanç Ölçeği: Brockner ve arkadaşlarının (2001) ve Lind ve arkadaşlarının (1997), süreçsel adalet ile güç mesafesi inancı arasındaki ilişkiyi incelerken kullandıkları bu ölçek(ler) çeviri/tekrar-çeviri yöntemiyle Türkçeye uyarlanmıştır. Bu ölçek, hiyerarşi temelli ilişkilere verilen değeri ölçmektedir. Katılımcılar, bireyler arası ilişkilerde hiyerarşinin mi yoksa bireysel hakların mı ön plana çıkması gerektiğini yansıtan ifadelerle 5’li Likert türü ölçekle hangi oranda katılıp katılmadıklarını belirtmektedir (1 = Hiç Katılmıyorum, 5 = Tamamen Katılıyorum). Bu ölçek toplam 6 maddeden oluşmaktadır (“Bir örgüt içinde bulunan düşük statüde kişilerin örgüt ile ilgili önemli kararları vermede etkileri olmamalıdır”) ($\alpha = .64$). Alınan puanlar arttıkça, yüksek güç mesafesi inancının arttığına işaret etmektedir.

Adalete Güven Ölçeği: Bu ölçek, temel olarak katılımcıların Türkiye adalet sistemine, özellikle de ceza adalet (mahkemeler) sistemine hangi oranda güvendiklerini ortaya koymaktadır. Ölçeğin maddeleri, Aktaş ve arkadaşlarının (2004), avukat ve avukat olmayanların Türkiye’deki hukuk sistemiyle ilgili düşüncelerini yansıtan (sosyal temsilleri) ifadeler temel alınarak geliştirilmiştir. Bu çalışmadaki katılımcıların özellikle “Türkiye’de Yargının Tarafsızlığı”, “Türkiye’deki Hukuk Sisteminin Yapısı ve Özellikleri” ve “İşlenen Suçun Cezasız Kalıp Kalmaması” ana kategorileri altında ortaya konan görüş ve ifadelerinin yer aldığı 15 maddeden oluşmaktadır

("Haklı ile haksız her zaman ideal bir şekilde ayırt edebilecek bir hukuk sistemimiz yoktur") ($\alpha = .81$). Katılımcılar 5'li Likert türü ölçekle (1 = Hiç katılmıyorum, 5 = Tamamen Katılıyorum) ilgili ifadelerle hangi oranda katılıp katılmadıklarını belirtmektedir ve yüksek puanlar adalete güvenin azaldığına işaret etmektedir.

Bulgular

Mahkeme Türlerine Göre Tercih Farklılıkları

İlk çalışmada olduğu gibi, mahkeme türlerine göre tercih farklılıkları, faktörlü varyans analizi kullanılarak (ANOVA) test edilmiştir. Tekrarlayan ölçümler için ANOVA testlerinde, Mauchly's Sphericity testinin koşulları sağlanmadığı için Huynh-Feldt Epsilon düzeltmesi kullanılmıştır. Yapılan analizlerde cinsiyet, mahkeme deneyimi ve medeni durum gibi değişkenleri anlamlı farklılıklara yol açmadığı için ileriki istatistiksel analizlere dahil edilmemiştir. Tekrarlayan ölçümler için ANOVA sonucu göstermiştir ki; mahkeme türü ana etkisi ($F_{2,21,311,97} = 279.27, \eta^2 = .66, p < .001$) istatistiksel olarak anlamlıdır; mahkeme türü ile dava türü arasındaki etkileşim ise istatistiksel olarak anlamlı değildir ($F_{2,21,311,97} = .27, \eta^2 = .00$). Dava türü ana etkisi için yürütülen bağımsız ANOVA testi de istatistiksel olarak anlamlı değildir ($F_{1,141} = 2.31, \eta^2 = .02, p > .05$).

Mahkeme türü ana değişkeninde anlamlı çıkan genel farklılıklar, Bonferroni düzeltmeli eşleştirilmiş kıyaslama testleri ile incelenmiştir

($p < .05$). Tablo 3'de görüleceği gibi, katılımcılar, mahkeme türleri arasında sorgulayıcı süreçten yüzleşmeci süreçler lehine tercihlerini belirtmişlerdir: Mahkeme A (tek avukatlı sorgulayıcı süreç) < Mahkeme B (iki avukatlı sorgulayıcı) < Mahkeme C (eklektik süreç) < Mahkeme D (yüzleşmeci süreç).

Süreç Tercihleri İçin İçerik Analizi

Katılımcılara kendilerine sunulan alternatif mahkeme süreçlerinden bir tanesini seçmelerinin ve bu şekilde tercihte bulunmalarının nedenlerini açık uçlu yöneltilen soruyla cevaplamaları istenmiştir. Katılımcıların % 2.77'si davalarının Mahkeme A'da, % 5.55'i Mahkeme B'de, % 28.33'ü Mahkeme C'de ve % 63.33'ü ise Mahkeme D'de görülmesini tercih etmiştir. Katılımcılar tercihlerinin altında yatan nedenleri açıklamak için toplam 686 (Mahkeme A = 41, Mahkeme B = 69, Mahkeme C = 198, Mahkeme D = 279) adet ifade kullanmıştır. Ortalama katılımcı başına düşen ifade sayısı 3.81'dir. Katılımcıların ortaya koydukları ifadeler, iki kodlayıcı tarafından değerlendirilmiştir. Kodlayıcılar, araştırmacı tarafından oluşturulan temel ve alt kategorilere göre kodlama yapmışlardır. Toplam 7 ana ve 26 alt kategori oluşturulmuştur. Kodlayıcılar arasındaki tutarlık oranı (güvenirlilik) 74.50'dir. Her bir mahkeme süreci için kategoriler içerisinde değerlendirilen ifadeler yüzdelik olarak hesaplanmış (her bir kategoriye denk düşen ifade sayısı / ilgili mahkeme sürecindeki toplam ifade

Tablo 3

Mahkeme ve Dava Türüne Göre Tercihlerin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

	Mahkeme A*	Mahkeme B	Mahkeme C	Mahkeme
Velayet	0.49 (0.83)	0.97 (0.80)	2.90 (0.92)	3.40 (1.13)
Tazminat	0.42 (0.66)	0.96 (0.77)	2.73 (0.77)	3.20 (1.17)
Ortalama	0.45 (0.76)	0.97 (0.79)	2.82 (0.79)	3.30 (1.15)

*A = tek avukatlı sorgulayıcı süreç; B = iki avukatlı sorgulayıcı süreç; C = eklektik süreç ve D = yüzleşmeci süreç.
Standart Sapmalar parantez içerisinde rapor edilmiştir.

sayısı) ve bu içerik analizlerinin sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4 incelendiğinde görüldüğü gibi, Mahkeme A ve Mahkeme B’yi seçen katılımcıların ortaya koyduğu gerekçeler benzeşmektedir ve avukatların hakim tarafından belirlenmesi tercihlerde ön plana çıkmaktadır. Mahkeme A için, “Avukat(lar)ın Tarafsızlığını Koruması” (% 36.58), “Avukat(lar)ın Hakime Sorumlu Olması” (% 29.27) ve “Adil Karar Çıkması” (% 17.07) (“Avukatın hakim tarafından atanması davayla ilgili gerçekleri daha iyi ortaya çıkarır. Çünkü burada avukatın görevi müvekkilini savunmak değil, gerçekleri çıkarmaktır.”) nedenleri öne çıkmaktadır. Benzer şekilde Mahkeme B için, “Avukatın Hakime Sorumlu Olması” (% 30.43) (“Hakime bağlı avukatların tarafsızlığına inanıyorum.”), “Hakimin Kontrolünün Olması” (% 15.91) ve “Avukatların Tarafsızlığını Koruması” (% 14.49) ön plana çıkmaktadır.

Mahkeme C ve D süreçlerini seçen katılımcıların nedenleri arasında ön plana çıkan ve ortak olan nedenler ise “Söz Hakkı” (Mahkeme C = % 16.67, Mahkeme D = % 29.75), (“Davayla ilgili tüm gerçekleri en iyi anlatabilecek yine kişinin kendisidir; bu yüzden taraflara söz hakkının kesintisiz sağlanması çok önemlidir”) ve “Avukatını Seçme Şansı” (Mahkeme C = % 21.72, Mahkeme D = % 19), (“Avukatları hakimin değil tarafların seçmesi kendilerini en iyi şekilde savunacaklarına inandıkları avukatlarla çalışmalarından ötürü kişide psikolojik bir rahatlık sağlayacaktır.”), olarak ortaya konulabilir. Mahkeme D’ için ön plana çıkan diğer ana neden ise, Demokratik ve Özgür Olması’dır (% 12.54). Öbür yandan, Mahkeme C için ön plana çıkan kategori “Hakimin Kontrolünün Olması” (% 15.15) (“Tarafların ve avukatların her ne kadar özgür olması gerekse de aynı zamanda hakimin kontrolü de olmalıdır. Çünkü davanın düzeni için bu gereklidir”) iken; Mahkeme D için tersi bir neden ortaya çıkmaktadır: “Dava Üzerinde Hakimin Kontrolü Az” (% 10.75) (“Hakimin

objektif olmasının her zaman mümkün olmayacağı için sorgulama sürecinin hakim kontrolünde olması sağlıklı bir yöntem değil.”).

Güç Mesafesi ve Adalete Güven İnançlarının Tercihlere Etkisi

Katılımcıların her bir mahkeme sürecini tercih etmelerinde güç aralığı, adalete güven ve dava türünün olası etkisi aşamalı (hiyerarşik) çoklu regresyon analizleri yoluyla incelenmiştir. Yordayıcı değişkenler 3 aşamalı bir sırayla sunulmuştur. İlk adımda güç aralığı ve adalete güven değişkenleri, ikinci adımda ise dava türü ana değişkeni regresyon modeline dahil edilmiştir. Dava türü kategorik değişkeni kukla kodlama (dummy coding) yöntemi ile uyarlanmıştır. Son aşama ise, güç aralığı ve adalete güven değişkenleri ile dava türü değişkeni arasındaki etkileşim değişkenlerini içermektedir. Mahkeme B (iki avukatlı sorgulayıcı) ($F_{5,132} = .26, p > .05, R^2 = .01$) (3. adım) ve Mahkeme C (eklektik) ($F_{5,140} = .29, p > .05, R^2 = .01$) (3. adım) tercihleri için çoklu regresyon modelleri tüm adımlar için istatistiksel olarak manidar değildir.

Mahkeme A (tek avukatlı sorgulayıcı) tercihleri için yapılan regresyon analizi tüm adımlar için anlamlı sonuçlar vermiştir, $F_{5,135} = 3.59, p < .001, R^2 = .12$ (3. adım). Son aşamadaki sonuçlar Tablo 5’de sunulmuştur. Katılımcıların hiyerarşinin gerekliliğine olan inançları artıkça, tek avukatlı sorgulayıcı süreci (Mahkeme A) tercihleri de artmaktadır, $\beta = .32, t_{135} = 3.95, p < .001$. Tablo 5’den görüleceği gibi, diğer değişkenler istatistiksel olarak manidar değildir.

Mahkeme D (yüzleşmeci) tercihleri için yapılan regresyon analizinde, yalnızca ilk adımdaki model (güç aralığı ve adalete güven) istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($F_{2,154} = 2.90, p < .05, R^2 = .04$). İkinci adımdaki regresyon modeli (güç aralığı, adalete güven ve dava türü) ($F_{3,153} = 1.94, p = .12$) ve üçüncü adımdaki regresyon modeli (güç aralığı, adalete güven, dava türü ve etkileşim değişkenleri)

Tablo 4

Alternatif Mahkeme Süreç Tercih Nedenlerinin İçerik Analiz Sonuçları

Kategoriler	A* (N = 5) % (n)	B (10) % (n)	C (51) % (n)	D (114) % (n)
1. Süreç Kontrol				
Söz Hakkı Olması	-	-	16.67 (33)	29.75 (83)
Dava Üzerinde Hakimin Kontrolü Az	-	-	2.02 (4)	10.75 (30)
Hakimin Kontrolünün Olması	2.44 (1)	15.94 (11)	15.15 (30)	0.36 (1)
Kontrolün Taraflarca Paylaşılması	-	-	0.50 (1)	4.66 (13)
Sorgulama Süreci Kontrolten Çıkmaz	-	7.25 (5)	4.54 (9)	-
İstenilen Şahidin Çağrılabilme Şansı	-	-	-	3.94 (11)
2. Sürecin Niteliği				
Bağımsız Bir Yargı Süreci	-	5.80 (4)	1.01 (2)	-
Adil Bir Süreç	-	8.70 (6)	5.55 (11)	9.32 (26)
Demokratik-Özgür Olması	-	2.90 (2)	6.57 (13)	12.54 (35)
Tartışma Sonucunda Karara Ulaşma	-	-	0.50 (1)	9.32 (26)
Şahitlerin Tarafsızlığı	2.44 (1)	-	3.53 (7)	-
3. Sonuç Kontrol				
Kazanma Şansı Fazla	-	-	-	1.07 (3)
Adil Karar Çıkma	17.07 (7)	-	0.50 (1)	2.87 (8)
4. Avukatın Rolü				
Avukatı Seçme Şansı	-	-	21.72 (43)	19.00 (53)
Avukatların daha aktif olmaları	-	-	-	10.75 (30)
Müvekkiline Karşı Sorumlu Olması	-	-	7.07 (14)	4.66 (13)
Avukatların Hakime Sorumlu Olması	29.27 (12)	30.43 (21)	-	-
Avukatıma Daha Çok Güvenebilirim	-	-	1.51 (3)	-
Avukatların Kısıtlı Rolünün Olması	-	-	4.54 (9)	-
Avukatların Tarafsızlığını Koruması	36.58 (15)	14.49 (10)	4.04 (8)	1.43 (4)
Avukatların Sorgulama Yapabilmesi	-	-	1.01 (2)	9.32 (26)
5. Taraflar Arası İlişkiler				
Davacının Mahkeme Sonrası İyiliği	7.32 (3)	5.80 (4)	1.01 (2)	0.36 (1)
6. Mahkemede İşleyiş				
Hakime Güvenirliklik	-	4.35 (3)	-	3.58 (10)
Mahkemede Bireyin Korunması	-	-	-	1.43 (4)
7. Genel Adalet Sistemi				
Adalete Güvenin Olmaması	2.44 (1)	-	1.51 (3)	0.36 (1)
Türkiye Koşulları İçin Uygun	2.44 (1)	4.35 (3)	1.01 (2)	-
Toplam	%100 (41)	%100 (69)	%100 (198)	%100 (279)

*A = tek avukatlı sorgulayıcı süreç; B = iki avukatlı sorgulayıcı süreç; C = eklektik süreç ve D = yüzleşmecî süreç.

Tablo 5

Tek Avukatlı Sorgulayıcı Süreç (Mahkeme A) Tercihlerinde Güç Mesafesi, Adalete Güven ve Dava Türünü Etkisini İnceleyen Aşamalı Çoklu Regresyon Sonuçları

Değişkenler*	β	t	p
Güç Mesafesi	.32	3.95	.00**
Adalete Güven	-.05	.58	-.56
Dava Türü	.19	.27	.79
Dava T. X G. Mesafesi	-.38	-1.48	.14
Dava T. X A. Güven	.18	.27	.78

*Çoklu Regresyon Sonuçları 3 adımda manidar sonuçlar verdiğinden, yalnızca 3. adımdaki sonuçlar sunulmuştur; $R^2 = .12$; $F_{5,135} = 3.59$, $p < .001$.

** $p < .05$

($F_{5,151} = 1.37$, $p = .24$), istatistiksel olarak anlamlı ($p > .05$) çıkmamıştır. İlk adımdaki anlamlı sonuçlar incelendiğinde, adalet sistemine güven azaldıkça (adalet güven ölçeğinde artan puanlar adalete güvensizliği yansıtmaktaydı) davalarının yüzleşme süreçleri yansıtan mahkeme türünü (D) tercihleri de artmaktadır ($\beta = .18$, $t_{135} = 2.29$, $p < .05$). Öbür taraftan, güç aralığı ile mahkeme D'yi tercih etme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir ($\beta = -.03$, $t_{135} = -.43$, $p = .67$).

Tartışma ve Genel Değerlendirme

İlk çalışmada olduğu gibi, ikinci çalışmada da tek avukatlı ve atanmış çift avukatlı süreçler sırayla en az tercih edilen mahkeme türü olmuştur. Benzer şekilde, dava türü (velayet-tazminat) mahkeme türlerini tercihte farklılığa yol açmamıştır. İkinci çalışmada katılımcıların tercih nedenleri üzerinde yürütülen içerik analizinde de, mahkeme öncesi veya sonrası taraflar arası ilişki ilgisi ön plana çıkmamıştır. Ancak ikinci çalışmadaki öğrenci olmayan katılımcılar, yüzleşme modeli eklektik modele oranla daha çok tercih etmişlerdir. İlk çalışmadan farklı olarak, ikinci çalışmada mahkeme türü tercihinin net bir şekilde eklektik

süreçten yüzleşme süreçlerine yönelmesinin altında yatan olası faktörlere, bu çalışmalar bağlamında cevap getirmek zordur. Bu çalışmalar ağırlıklı bir şekilde Batı kültürü temelli yürütülen süreçsel adalet çalışma bulgularının Türkiye ortamında geçerliliğini ortaya koymak için yürütülmüştür. Benzerliklere rağmen, aynı kültürel bağlamda iki örneklem arasında çıkan bu fark, (karşılaştırmalı) kültürel çalışmalarda ülke temsili için en az iki farklı örneklem kullanılması tavsiyesini destekler yöndedir (Greenfield, 1997). Kültür-içi benzerlik veya farklılıkların görgül bir şekilde ortaya konulacağı değişik örneklemler içeren ileriki çalışmalara bu alanda ihtiyaç vardır.

İkinci çalışmada katılımcıların uzlaşmazlıkları çözmek için tercih ettikleri mahkeme türünü neden seçtiklerini belirten ifadelerle dayanarak yürütülen içerik analiz sonucunda belirlenen kategoriler ile erken süreçsel adillik çalışmalarında öne çıkan temel değerlendirme boyutları genelde örtüşmektedir. Özellikle, bu çalışmada da “süreç kontrol isteği” (örneğin; “söz hakkı”, “avukatını seçme şansı” ve “avukatın müvekkillerine karşı sorumlu olması”) (Thibaut ve Walker, 1975) yüzleşme modeli tercihini belirleyen temel faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İlginç bir şekilde, sorgulayıcı süreç tercihinin altında yatan temel açıklamalar da süreç kontrol ile ilişkilidir. Katılımcılar, süreçsel kontrolün taraflardan ziyade üçüncü tarafta olmasının (hakim) daha adil ve tarafsız bir yargı süreci (özellikle avukatların tarafsızlığı) yaratacağını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, yüzleşme modellerin genellikle daha çok tercih edilse ve daha adil olarak değerlendirilse bile, yüzleşme olmayan modeller ile karşılaştırıldığında, yüzleşme süreçlerinin daha yanlı sonuçlar doğurabildiğine ilişkin çalışma ve yorumları destekler yöndedir (Lind, 1982; Fox, 1999; Poythress, 1994; Sheppard, 1985).

Benzer şekilde, eklektik ve yüzleşme süreçlerinin tercih nedenleri arasında süreç kontrol ilgisi bakımından benzerlik olsa da, bu iki süreç arasında ortaya çıkan tercih farklılığının altında

hangi oranda süreç kontrol isteğinin yattığını söyleyebiliriz. Yüzleşme süreci tercihi için “hakimin kontrolünün az” ve eklektik süreç için ise “hakimin kontrolünün olması” açıklamaları ön plana çıkmıştır. Bu sonuçlar eklektik modeli tercih edenlerin söz hakkını önemli görseler bile, üçüncü tarafı birisiyle süreç kontrolü paylaşma isteği olarak yorumlanabilir. İki çalışmada da, hem yüzleşme hem de sorgulayıcı süreçlerin bazı ortak özelliklerini yansıtan tek bir eklektik model vardı. Bu iki modelin değişik karışımlarını yansıtan alternatif modellerin ilerdeki çalışmalarda incelenmesi, süreçsel adillik değerlendirme dinamiklerini anlamak açısından yararlı olabilir.

İçerik analizinin sonuçları aynı zamanda süreçsel kontrol ilgisinin dışında mahkeme süreçlerinin tercih nedenleri arasında ilişkisellik (etkileşimsel) ve değer-ifade faktörlerinde olduğunu göstermiştir. İlişkisellik adalet kuramlarının doğrudan ortaya koyduğu faktörler (“hakime güvenilirlik” veya “mahkemede bireyin korunması”) birbir sınırlı görünse de, hem eklektik hem de yüzleşme süreçleri tercihlerde öne çıkan “demokratik ve özgür” kategorisinin bu kuramların ortaya koyduğu faktörler ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca, şimdiki çalışmalarda, oldukça yapılandırılmış uzlaşmazlık yöntemi olan yasal süreçler (mahkeme) bağlamında, süreçsel adillik değerlendirmeleri incelenmiştir. Farklı türde uzlaşmazlık ve bu uzlaşmazlıkların çözümlerini içeren çalışmalarda, süreçsel adillik yargısını etkileyebilecek farklı unsurlar daha fazla ön plana çıkabilir (Blader ve Tyler, 2003; Colquitt, 2004).

İki farklı örnek arasında görülen bazı farklılara rağmen, iki çalışmanın da bulguları, yasal uzlaşmazlık çözümlerinde daha otoriter özellikler sergileyen standart sorgulayıcı sistemlere oranla yüzleşme adalet sisteminin tercih edildiği yönündedir. Ayrıca ilk çalışmada alternatif mahkeme türlerinde taraflar arası ilişkilerin değerlendirilmesinde farklılıkların gözlenmemesi ve ikinci çalışmada tercih nedenleri arasında bireyler arası ilişki ilgisinin oldukça az ortaya

çıkması, süreçsel adillik üzerine yürütülen (karşılaştırmalı) kültürel çalışma bulguları ile çelişir gibi görünmektedir. Ancak bu alandaki kültürler arası bulgular, ağırlıklı bir şekilde ikili uzlaşmazlıklarda çözüm stratejilerini veya üçüncü tarafın rolünün incelendiği çalışmalarda yasal olmayan çözüm stratejilerini yansıtmaktadır. Kozan ve Ergin’in (1999b) Türkiye’deki örgütler üzerinde yürüttüğü çalışmalarda görüldüğü gibi, üçüncü tarafın uzlaşmazlıklara müdahale türü ve tarzı toplulukçu değerleri yansıtsa da, çalışanlar uzlaşmazlık çözüm süreçlerinde daha çok söz hakkını istemektedir.

İkinci çalışmanın önemli bulgularından bir tanesi, katılımcıların yüksek güç mesafesi inançları ile süreçsel tercihler arasında sınırlı da olsa bir ilişkinin olmasıdır. Güç mesafesine olan inanç arttıkça tek avukatlı sorgulayıcı süreç tercihi de artmaktadır. Güç mesafesi inancı ile diğer alternatif süreçleri tercih arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Güç mesafesinin süreçsel adillik değerlendirmesi ile ilişkisine odaklanan (karşılaştırmalı) kültürel çalışmaların bulguları birbirleriyle örtüşmemektedir. Brockner ve arkadaşlarının (2001) süreçsel adillik ile güç mesafesi arasındaki ilişkiye bakan ve anlamlı kültürler arası farklar çıkmayan çalışmalara getirdiği temel eleştiri, bu çalışmalarda güç aralığı etkisinin kültür-düzey analizleriyle (farklı güç aralığındaki ülke puanlarının karşılaştırılması) sınırlı olmasıdır. Bu araştırmacıların farklı ülkelerdeki örgütleri kapsayan dört çalışma üzerinden yürüttüğü kültür ve birey düzeyi analizleri, güç mesafesi inancının, özellikle kültür-içi değişken olarak süreçsel adillik değerlendirmelerini etkilediğini ortaya koymuştur. Bu çalışmanın bulguları da bu kültür-içi analiz sonuçlarını destekler yöndedir.

Katılımcıların ülkelerindeki adalet sistemine güvensizlikleri ile yüzleşme adalet sistemi tercihleri arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Türkiye’deki ceza adalet sisteminin ağırlıklı bir şekilde bu çalışmada sunulan eklektik modeli

yansıttığı düşünülürse, bu çalışmanın bulguları farklı şekillerde yorumlanabilir. Anderson ve Otto (2003) yüzleşmecî adalet sisteminin olduğu Amerika ve yüzleşmecî olmayan adalet sisteminin (eklektik) yürürlükte olduğu Hollanda'da alternatif mahkeme süreç değerlendirmesi ve tercihleri üzerine bir çalışma yürütmüştür. Bu çalışmada, Hollandalı katılımcılar her iki sistemi de (yüzleşmecî-eklektik) olumlu olarak değerlendirmişlerdir (adilik, delillerin sunulması vb.). Ancak, kendi ülkelerindeki adalet sistemini yansıtan eklektik süreci, ideal model olarak seçmişlerdir. Amerikalı katılımcılar ise, hem yüzleşmecî modeli daha olumlu olarak görmüşler hem de bu modeli uzlaşmazlık çözümlerinde daha çok tercih etmişlerdir. Anderson ve Otto, Hollandalı katılımcılar arasında çıkan bu sonuçları, katılımcıların kendi adalet sistemine olan aşinalığına ve ilgili adalet sistemini kültürel değerleriyle ilişkilendirmelerine bağlamaktadır. Şimdiki ilk çalışmada, hem eklektik hem de standart yüzleşmecî model değerlendirmeleri benzerlik gösterse de, iki model arasında tercihler eklektik model yönünde farklılaşmamıştı; ikinci çalışma da ise yüzleşmecî model tercihi ön plana çıkmıştı. Bu bulgular, Anderson ve Otto'nun (2003) çalışma bulgularıyla örtüşmemektedir. Bunun bir nedeni, Türkiye ceza adalet sisteminde görülen sorunlar ve bireylerin adaletin işleyişi ile ilgili genelde olumsuz görüşleri olabilir. Katılımcılar, ülkede yaygın olan sorgulayıcı adalet sisteminin olumsuzluklarına alternatif olarak, yüzleşmecî model tercihlerini ön plana çıkarmış olabilir (Fox, 1999; Poythress, 1994).

Mahkemeye yansıyan uyuşmazlık çözümlerinde süreçsel adillik ilgilerini incelemek için yürütülen bu çalışmaların sonuçları, Türkiye bağlamında süreçsel adillik tercihlerini bazı yönleriyle ortaya koymaktadır. Ancak ortaya çıkan bulgular, bu çalışmalarda kullanılan yöntemin sınırlılıkları dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmalarda kullanılan temel yöntem, süreçsel adalet çalışmalarında sıklıkla başvurulan senaryo

temelli değişimlemelerdir. Kullanılan bu senaryolar, gerçek yaşamda gözlenen uzlaşmazlıkların içeriğini veya bu uzlaşmazlıkların çözümü için önerilen alternatif mahkeme sürecini birebir katılımcılara yansıtmak açısından yetersiz kalabilir. Ayrıca, üçüncü tarafın dahil olduğu yapılandırılmış (yasal) ve daha enformel uzlaşmazlık çözüm yöntemlerini karşılaştıran çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle, toplulukçu veya güç mesafesi yüksek olan toplumlarda, yasal mekanizmalara yansımış uzlaşmazlıkların nasıl algılandığının veya değerlendirildiğinin ortaya konulması önemli olabilir. Farklı türde uzlaşmazlık çözüm stratejileri üzerine odaklanacak çalışmalar aracılığıyla; süreçsel adillik olgusunun kavramsallaştırılması ve bu değerlendirmenin öncülleri ve sonuçlarında ortaya çıkabilecek kültür-özgün ve kültür-bağımsız boyutların daha sistematik bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Aktaş, V., Cirhinlioğlu, F. ve Özkan, B. Ö. (2004). Türk örnekleminde avukat olan ile olmayanların adalet ve Türkiye'deki hukuk sistemine ilişkin sosyal temsilleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 61-80.
- Anderson, R. A. ve Otto, A. L. (2003). Perceptions of fairness in the justice system: A cross-cultural comparison. *Social Behavior and Personality*, 6, 557-560.
- Blader, S. L., Chang, C. C. ve Tyler, T. R. (2001). Procedural justice and retaliation in Organizations: Comparing cross-nationally the importance of fair group processes. *The International Journal of Conflict Management*, 4, 295-311.
- Blader, S. L. ve Tyler, T. R. (2003). What constitutes fairness in work setting. A four component of procedural justice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 747-758.
- Bies, R. J. ve Moag, J. (1986). Interactional justice: Communication criteria of fairness. R. J. Lewicki, B. H. Shappard ve M. Bazerman (Ed.), *Research on negotiation in organizations* içinde (43-55). Greenwich, CT: JAI Press.
- Bos, K. V. (1999). What are we talking about when we talk about no-voice procedures? On the psychology of the fair outcome effect. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 560-577.

- Brockner, J., Ackerman, G., Greenberg, J., Gelfand, M. J., Francesco, A. M., Chen, Z. X. ve diğer. (2001). Culture and procedural justice: The influence of power distance on reactions to voice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, 300-315.
- Colquitt, J. A. (2004). Does the justice of the one interact with the justice of the many? Reactions to procedural justice in teams. *Journal of Applied Psychology*, 89, 633-646.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O. ve Ng, K. Y. (2001). Justice at the millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86, 425-445.
- Çukur, C. Ş. (2004). Kültürel dinamikler bakımından süreçsel adaletin adalet ilke ve mekanizmalarına yansması. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, 13, 109-117.
- Çukur, C. Ş. ve Kuru, S. (2005). Eğitim sürecinde kültürel değerlerin farklılaşması ve bu farklılaşmanın uyumsuzluk çözüm yöntemlerine yansması. *XIV. Eğitim Bilimleri Kongresi*, Eylül, Pamukkale Üniversitesi, Denizli - Türkiye.
- Derlega, V. J., Çukur, C. Ş., Kuang, J.C.Y ve Forsyth, D. R. (2002). Independent construal of self and the endorsement of conflict resolution strategies in interpersonal, intergroup and international disputes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33 (6), 610-625.
- Dönmezer, S. ve Yenisey, F. (1998). *Ceza adalet sisteminin etkinliği*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Fox, D. R. (1999). Psychological scholarship's contribution to false consciousness about injustice. *Law and Human Behavior*, 23, 9-30.
- Greenfield, P. M. (1997). Culture as process: Empirical methods for cultural psychology. J. W. Berry, Y. H. Poortinga ve J. Pandey (Ed.), *Handbook of cross-cultural psychology: Theory and method (Vol. 1)* içinde (301-346). MA: Allyn and Bacon.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Kozan, M. K. (1989). Cultural influences on styles of handling interpersonal conflicts: Comparisons among Jordanian, Turkish, and U.S. managers. *Human Relations*, 42, 787-789.
- Kozan, M. K. ve Ergin, C. (1998). Preference for third party help in the United States and Turkey. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 525-539.
- Kozan, M. K. ve Ergin, C. (1999a). The influence on intra-cultural value differences on conflict management practices. *The International Journal of Conflict Management*, 10, 249-267.
- Kozan, M. K. ve Ergin, C. (1999b). Third party role in conflict management in Turkish organizations. *Human Organization*, 58, 405-15.
- Kozan, M. K. ve İter, S. S. (1994). Third-party roles played by Turkish managers in subordinates' conflicts. *Journal of Organizational Behavior*, 15, 453-466.
- La Tour, S., Houlden, P., Walker, L. ve Thibaut, J. (1976). Some determinants of preference for modes of conflict resolution. *Journal of Conflict Resolution*, 2, 319-356.
- La Tour, S. (1978). Determinants of participant and observer satisfaction with adversary and inquisitorial modes of adjudication. *Journal of Personality and Social Psychology*, 12, 1531-1545.
- Kitzmann, K. M. ve Emery, R. E. (1993). Procedural justice and parents' satisfaction in a field study of child custody dispute resolution. *Law and Human Behavior*, 17, 553-567.
- Leung, K. ve Lind, E. A. (1986). Procedural justice and culture: Effects of culture, gender, and investigator status on procedural preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1134-1140.
- Leung, K. ve Stephan, W. G. (1998). Perceptions of injustice in intercultural relations. *Applied & Preventive Psychology*, 7, 195-205.
- Lind, E. A. (1982). The psychology of courtroom procedure. N. L. Kerr ve R. M. Bray (Ed.), *Psychology in courtroom içinde* (13-27). Orlando: Academic Press.
- Lind, E. A., Erickson, B. E., Friedland, N. ve Dickenberger, M. (1978). Reactions to models for adjudicative conflict resolution. *Journal of Conflict Resolution*, 2, 318-341.
- Lind, E. A. ve Tyler, T. R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press.
- Lind, E. A., Walker, L., Kurtz, S., Musante, L. ve Thibaut, J. (1980). Procedure and outcome effects on reactions to adjudicated resolution of conflicts of interest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 643-653.
- Lind, E. A., Tyler, T. R. ve Huo, Y. J. (1997). Procedural context and culture: Variation in the antecedent of procedural justice judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 767-780.
- Poythess, N. G. (1994). Procedural preferences, perception of fairness, and compliance with outcomes: A Study of alternatives to the standard adversary trial procedure. *Law and Human Behavior*, 18, 361-376.
- Poythress, N. G., Schumacher, J., Wiener, R. ve Murrin, M. (1993). Procedural justice judgments alternative procedures for resolving medical malpractice claims. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 1639-1658.

- Robbins, T. L., Summers, T. P. ve Miller, J. L. (2000). Using the grup-value model to explain the role of noninstrumental justice in distinguishing the effects of distributive and procedural justice. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73, 511-518.
- Sheppard, B. H. (1985). Justice is no simple matter: Case for elaborating our model ofprocedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 953-962.
- Thibaut, J. ve Walker, L. (1975). *Procedural justice: A psychological analysis*. New York: Erlbaum/Halstead.
- Tyler, T. R. (1994). Psychological models of the justice motive: Antecedents of distributiveand procedural justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 850-863.
- Tyler, T. R. ve Blader, S. L. (2003). The group engagement model: Procedural justice, social identity, and cooperative behavir. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 349-361.

Summary

Analyses of Procedural Justice Preferences and Judgments for Adjudicative Dispute Resolutions in Turkish Context

Cem Şafak Çukur*

Cansel Özbayrak

Muğla Üniversitesi

Thibaut and Walker's (1975) procedural justice theory that procedural justice judgment play a very important role in determining which procedures are preferred by disputants and how satisfied the disputants are with the resolution of conflict have stimulated considerable empirical and theoretical attention. Early procedural justice research has focused on relative merits of different adjudication procedures. The research usually distinguished between adversarial, which are the basis of American and English legal systems, and inquisitorial models of adjudication, which reflects legal procedures of many nations of Europe and Asia (LaTour, 1978; Thibaut & Walker, 1975). The procedural justice research has shown that the adversarial trial procedures are the most ideal dispute resolution procedure and perceived to be fairer than nonadversarial procedures (LaTour, 1978; LaTour, Holden, Walker & Thibaut, 1976; Lind, Erickson, Friedland, & Dickenberger 1978; Lind, Walker, Kurtz, Musante, & Thibaut, 1980).

Thibaut and Walker (1975) proposed the control model to explain the desirability of adversarial procedural models. According to the social-exchange model, process control (voice) provided by adversarial procedures assures the disputants that all relevant information will reach the judge and this in turn provide them indirect control on ultimate decision. More recent investigation has challenged the superiority of the

adversary models of dispute resolutions. Sheppard (1985) criticized the early procedural justice research for focusing on pure models of adversary and inquisitorial procedures. He offered alternative models, containing some features of each pure model and showed these alternative models (hybrid) could be competitive with adversarial model in terms of procedural justice attributes. Similarly, relational model of justice have offered relational variable (neutrality, trust in benevolence and status recognition) that related to procedural justice judgments (Tyler, 1994).

Most of the procedural justice studies were conducted in North America and Western Europe. Some justice researchers have argued that justice motives and fairness judgment differs across various cultural context. Related to procedural justice research, some argued that the adversarial procedures are compatible with individualistic cultural values but not with collectivist or high power distance cultures (e.g., Leung & Lind, 1986; Lind et al., 1997; Leung & Stephan, 1998). Although there is limited number of studies in collectivistic culture, the research in this area generally has supported the reasoning that collectivist or high power distance culture tented to have a weaker preference for adversarial procedures, in which the competition and confrontation seems to inevitable. Members of those cultures generally prefer more conciliatory

*Address for Correspondence: Cem Şafak Çukur, Muğla Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, 48000 Kötekli, Muğla, Turkey.

E-mail: cemsafak@yahoo.com

procedures (mediation, avoiding, and compromise) to solve their conflicts (Leung & Stephan, 1998).

Limited numbers of study conducted in Turkey has also indicated that the conflict resolution preferences in Turkish culture are similar to the methods used in collectivist and high power distance cultures (Kozan, 1989; Kozan & Ergin, 1998; Kozan & Ilter, 1994). However, most of the cross-cultural research in this area has mainly focused on dyadic and informal conflict and its resolutions. Currently, there is no study that directly focuses on procedural justice preferences for adjudicative dispute resolutions in Turkish context, where inquisitorial models of legal systems are applied. Therefore, the present study tested the generality of procedural justice effects offered by Thibaut and Walker (1975) in Turkish context. The present researches applied a similar methods used by early procedural justice research (e.g., LaTour, 1978). However, various trial procedures of dealing with adjudicative conflicts were offered to participants following Sheppard's (1985) suggestions. The generality of procedural justice preferences were tested within two different conflict scenarios: one related to custody case, in which longstanding relationships exist among disputants, and the second one with malpractice case, in which the relationship between disputants is more professional. Therefore, present studies used 2 (type of case: custody and malpractice) X 4 (trial procedures: single investigator, double investigator, hybrid and adversarial) mixed factorial design. The conflict types (case) were manipulated between subject and the trial procedure were manipulated within-subject factor.

Study 1

Method

Participants

The participants were 146 female and 144 male students at Muğla University (a total of 290). The mean age of participants was 21.99. 55 participants indicated that they had experiences with legal court.

Stimulus Materials and Procedure

Conflict Stories and Alternative Trial

Procedure: Participants were provided one of the dispute scenarios that require child custody or a malpractice case. Then, description four procedural models were given participants to solve the conflict. These models were chosen for this study because they represent different points on continuum of 'adversaries' and adopted from LaTour (1978) and Sheppard (1985). The four different trial procedures, labeled Trial A through Trial D, were as follows: *Single investigator procedure* (A) in which a judge completely controls the trial process. A court-appointed investigator aids the judge by a pretrial report. *Double investigator procedure* (B) was similar to the trial A that the judge controls the trial process. However, this procedure includes two appointed investigators who are also present at hearing for each of sides. This procedure provides a limited voice capacity to attorneys or the disputants. *Hybrid procedure* (C) reflects some features of both adversarial and inquisitorial procedures and practiced in most inquisitorial legal systems. Unlike procedure A and B, disputants choose their attorneys. The disputants or their representatives are provided an opportunity to present their side of story without interruption at the start of trial hearings. After hearing arguments from two sides, the judge exerts control over the trial process. *Adversarial procedure* (D) in which the disputants have control over the trial process (evidence presentation, cross-examine the parties, call witness) via their chosen attorneys. The third party (judge) gives the final decision (verdict) in all of the four procedures (LaTour, 1978, Sheppard, 1985). After reading one of the dispute, participants were asked to rate their preferences for using each of four procedures to solve the conflict. Participants' endorsement of these procedural models was made on 5-point scales ranging from 0 (not likely to use at all) to 4 (extremely likely to use).

Evaluating Trial Procedures: After the preference ratings, a series of rating scales assessing the participants' perception of each procedure on a number of dimension. The process dimension and questions to measure these dimension were adopted from previous procedural justice researches (LaTour, 1978; Leung & Lind, 1986; Lind et al., 1997; Tyler, 1994). Participants answered total 27 questions followed by 7-point rating scale to assess their perception of each of four procedural models. These dimensions were perceived process control (voice) (4 items, $\alpha = .81$); fairness (6 items, $\alpha = .89$); relational variables in court (status recognition, neutrality and benevolence) (6 items, $\alpha = .91$); quality of lawyer's representation, effects on the post-conflict relations (4 items, $\alpha = .66$); and winning the case (1 item).

Results

The ANOVA of preference ratings showed a significant main effect for trial procedures, $F_{2,24,606.74} = 153.34$, $\eta^2 = .36$, $p < .001$, and trial procedures by case type interaction effect, $F_{2,24,606.74} = 5.75$, $\eta^2 = .02$, $p < .01$. There was no significant main effect of case type, $F_{1,271} = 3.16$, $\eta^2 = .01$, $p > .05$. The Bonferroni pair wise comparison post hoc tests showed the following preference ratings: Trial A (single investigator) ($M = .79$, $SD = 1.14$) < Trial B (double investigator) ($M = 1.51$, $SD = 1.11$) < Trial C (hybrid) ($M = 2.78$, $SD = 1.07$) = Trial D (adversarial) ($M = 2.77$, $SD = 1.50$). Although there were the significant interaction effect, analysis of the simple ANOVAs showed the same patterns of preference rating for both custody and malpractice case.

Similar to preference ratings, participants rated the hybrid and adversarial procedures more fair, $F_{2,29,652.24} = 137.62$, $\eta^2 = .33$; provide better representation, $F_{2,58,744.27} = 349.55$, $\eta^2 = .55$, $p < .001$; better treatment in the court (status recognition, neutrality and benevolence), $F_{2,29,649.04} = 93.45$, $\eta^2 = .25$, $p < .001$; and more likely win the case, $F_{2,40,688.51} = 160.36$, $\eta^2 = .36$, $p < .001$, than

standard inquisitorial procedures (Trial A < Trial B < Trial C = Trial D). On the other hand, participants thought (disputants) that the relationship after the trial would not be affected differently because of different trial procedures used to solve the conflict, $F_{2,57,726.49} = 1.85$, $\eta^2 = .01$, ns. Finally, there was a significant main effect of trial procedure on perceived process control (voice), $F_{2,36,669.19} = 277.864$, $\eta^2 = .50$, $p < .001$. Participants' ratings of process control of each procedure were followed as Trial A < Trial B < Trial C < Trial D.

Study 2

In the first study, participants consisted of college students showed a clear preference for hybrid and adversarial procedures to solve the given conflicts over the standard inquisitorial procedures (single and double investigator procedure). We conducted a second study to have another look at the procedural justice preferences at non-student samples. In addition to the replication purpose, Study 2 was also designed to identify some of the possible within cultural factors that could affect the procedural preferences. Therefore, unlike the first study, participants were asked to indicate reasons for preferring one procedure over the others. Moreover, procedural justice judgment could vary within a culture. To this end, the second study also examined two such factors: power distance beliefs and trust in justice system in Turkey.

Method

Participants

A total of 180 men and women participated in the study. The participants were drawn from a random sample of adults in city of Muğla. The sample included non-student group reflecting diverse educational and occupational background. The mean age of participants was 36.96. 76 participants indicated that they had experiences with legal court.

Stimulus Materials and Procedure

The materials (the cases and alternative trial procedure) were identical to the one employed in Study 1. Procedure of Study 2 differed from that of Study 1 in one main respect. After rating their preference for using the procedures, participants were asked to choose one of the trial procedures to solve the conflict and an open-ended question asking for the reasons for the participants' preference of the procedure. After completing the task, participants were also given scales to measure power distance belief and satisfaction (trust) at general justice system in Turkey.

Power Distance Belief Measure: The six item measure was adopted from Lind et al. (1997) and measure participants' endorsement of social hierarchy values and practices in a society. Responses to each item could range from strongly disagree (1) to strongly agree (5) and higher numbers indicates increasing beliefs in power distance ($\alpha = .64$).

Trust in Justice System: This measure, which we developed, included 15 items. The items were adopted from a qualitative study, in which participants' social representation about different aspects of Turkish justice systems was analyzed (Aktaş et al., 2004). This measure especially served as general indicators for participants' satisfaction with several aspects of court processes of Turkish legal system ('the legal system could not separate guilty from non-guilty person efficiently'). Responses to each item could range from strongly disagree (1) to strongly agree (5), and higher numbers indicates increasing distrust in the system ($\alpha = .81$).

Results

The ANOVA of preference ratings showed only a significant main effect for trial procedures, $F_{2,21,311.97} = 279.27$, $\eta^2 = .66$, $p < .001$. There were no significant main effect for case type, $F_{1,141} = 2.31$, $p > .05$, $\eta^2 = .02$, or the interaction

effect of trial procedures by case type, $F_{2,21,311.97} = .27$, $\eta^2 = .00$. The Bonferroni pair wise comparison post hoc tests for the significant main effect showed the following preference ratings: single investigator ($M = .45$, $SD = .76$) < double investigator ($M = .97$, $SD = .79$) < hybrid ($M = 2.82$, $SD = .79$) < adversarial ($M = 3.30$, $SD = 1.15$).

The results of content analyses on the open-ended question asking for the reasons for the participants' preference of the procedure provided a similar concern patterns to the ratings of procedure in Study 1. The reasons for choosing both hybrid and adversarial procedures were voice (Trial C = 16.67%; Trial D = 29.75%) and opportunity to choose own lawyers (Trial C = 21.72%; Trial D = 19%). The adversarial procedures were also considered as more democratic and free (12.54%). It seems that a preference difference between hybrid and adversarial procedures was largely depending on the role of judge. Unlike participants who preferred adversarial procedure, participants who preferred hybrid procedure want to have some voice (process control), but also a third party (judge) should have some control over the trial process (15.15%).

The moderating effects of power distance beliefs and trust in justice systems on preference of the procedures were examined by a series of hierarchical multiple regression analyses. The predictor variables were entered into equation in the following order: power distance, trust in justice system, case type, case types X power distance, and case type X trust in justice system. On preference for adversarial procedure, there was significant main effect of trust in justice system, $\beta = .18$, $t_{135} = 2.29$, $p < .05$. There was also a significant main effect of power distance beliefs on preference for single investigator procedure, $\beta = .32$, $t_{135} = 3.95$, $p < .001$. While increasing distrust the justice systems was associated with preference for adversary procedure, higher belief in power

distance was related to choose single investigator procedure to solve the adjudicative conflict.

General Discussion

These researches provide some preliminary insight into procedural preference judgments and its correlates in Turkish culture. Participants preferred hybrid and adversarial procedures over the standard inquisitorial procedures (A and B) in both studies. Similarly, the procedures were perceived as more fair, have a better representation and provide better treatment (relational concerns) in court than standard inquisitorial procedures (Study 1). The results of content analyses in Study 2 also indicate that having voice and choosing their own attorneys were main underlying factors for desirability of hybrid and adversarial procedures. Results of the two studies supported Thibaut and Walker's (1975) theory that procedures allowing the parties of dispute to have control over the process was preferred and judged to fair. On the other hand, college students in Study 1 also expressed a preference for hybrid process, in which the process control was shared by disputants and third party, as they did for adversary procedure. This result was in line with Sheppard's (1985) argument that some alternative models could be competitive with adversarial model in terms of procedural justice attributes. Only one type of hybrid model was considered in these studies. Studies with several of hybrid models employing different voice manipulations are needed to further explore the somewhat inconsistent findings.

Although the studies are not designed for (cross) cultural comparisons, the procedural differences observed in these two studies seem to be not consistent some of the previous findings of cross-cultural studies including with Turkish samples. Previous cross-cultural studies suggest that preference for adversarial adjudication is stronger in individualist cultures than in collectivist culture (Leung & Stephan, 1998). However, unlike the presents studies, the previous cross-cultural

research has mainly focused on dyadic, informal conflict resolutions styles, some of which including both formal and informal dispute-resolution procedures. What is fair procedure can change as one moved from informal procedures to formal procedures. The conflict scenarios used in the two studies only allow disputants to choose among alternative adjudicative (trial) process; but not alternative ways of (mediation or negotiation) dispute-resolution procedures. Preferring animosity reduction conflict-resolution procedures to restore harmony in inter-personal relationships for members of collectivist cultures might become less important in conflicts that brought to court. Consistent with this reasoning, solving conflict through different procedural preferences did not consider as a significant factor on affecting the nature of relationship between disputants after the trial. Similarly, the relationship concerns were not emerged as an important reason for procedural preference in the second study.

Consistent with some previous cross-cultural studies (Brockner et al., 2001; Blader et al., 2001), the finding suggest that people who is high power distance belief is more likely to preferred procedures to solve conflicts that are settled by use of authority figures (inquisitorial models). The unique contribution of second study is that the power distance belief could also be an important within-culture factor to affect procedural preference in adjudicative dispute resolutions. Another important finding was that people reactions to legal system or its applications in their country could influence procedural preferences. In second study, participants' dissatisfaction with Turkish justice system that based on inquisitorial models of justice seems to affect their strong preference for adversary procedures. It is interesting to note that even though participants from Netherlands rated adversarial procedures more favorably over inquisitorial model, they showed a strong preference for inquisitorial procedure which is also used in their own country

legal system (Anderson & Otto, 2003). The study did not measure participants' evaluation of their legal systems. Unlike the participants of present study, the preference patterns of the participants from Netherlands might be related to more positive views about their own legal system. This finding underscores the utility of considering people individual experience or perception about larger

social (legal) system when studying procedural preference judgments. Especially, future cross-cultural research on procedural justice research should examine whether cultural differences are the results of the values people from different cultures share or a direct instrumental response to social conditions.